

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Факультет міжнародних відносин
Кафедра міжнародних економічних відносин

Допущено до захисту.
Завідувач кафедри

проф. Грабинський І.М.

" ____ " _____ 2023 р.

Горин

Христина Володимирівна

**ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА І БІЗНЕС В
КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС**

Магістерська робота

Спеціальність 292 – міжнародні економічні відносини

Науковий керівник –

к.е.н, доцент, Федунь

Юрій Богударович

_____ (підпис)

Львів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування економічної свободи і бізнесу.....	5
1.1. Бізнес-середовище та чинники його ефективності.....	5
1.2. Економічна свобода: складові та роль у веденні бізнесу.....	10
1.3. Вплив економічної свободи на економічне зростання країни.....	16
РОЗДІЛ 2. Концепція економічної свободи та бізнесу в країнах-членах ЄС..	20
2.1. Дослідження економічної свободи та бізнесу в країнах-членах ЄС.....	20
2.2. Економічна свобода та її вплив на результати бізнесу в країнах ЄС.....	26
РОЗДІЛ 3. Особливості бізнес-середовища в країнах ЦСЄ.....	37
3.1. Аналіз особливостей ведення бізнесу в країнах ЦСЄ.....	37
3.2. Рівень економічної свободи та його чинники в країнах ЦСЄ.....	42
3.3. Перешкоди функціонування бізнесу та рівень економічної свободи в Україні	46
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61

ВСТУП

Важливою складовою підприємництва є економічна свобода суб'єктів господарювання. Вона являє собою свободу господарської діяльності, яка передбачає вільний вибір діяльності, самостійне формування програми діяльності, вільне наймання працівників тощо. Економічна свобода важлива як для підприємця, так і для споживача, оскільки вона створює середовище для творчої діяльності особистості, сприяє реалізації підприємницької ініціативи.

Економічна свобода на практиці означає право розпочинати або припиняти власну справу, купувати будь-які ресурси, використовувати будь-яку технологію, виробляти будь-яку продукцію і пропонувати її для продажу за будь-якою ціною, вкладати свої кошти на власний розсуд. Слід розуміти, що ці права не забезпечують гарантованого успіху для кожного підприємця. Він може виробляти будь-яку продукцію, встановлювати на неї будь-яку ціну. Проте немає гарантії, що хтось її купить, оскільки споживачі також користуються економічною свободою, тобто свободою особистого вибору, яка не менш важлива, ніж свобода підприємництва.

Економічна свобода, як підприємництво, є відносно абстрактне поняття, яке не може бути виміряна безпосередньо. Замість цього слід спробувати виміряти її складові елементи. Економічну свободу поділяють на п'ять компонентів: розмір уряду, правова система і право власності, якість грошової системи, свобода торгівлі на міжнародному рівні, і регулювання.

Дана тема є актуальною в плані дослідження особливостей бізнес-середовища в країнах ЦСЄ, впливу економічної свободи на розвиток бізнесу та економічне зростання в країнах ЦСЄ.

Об'єктом дослідження виступає економічна свобода та бізнес в країнах ЦСЄ.

Предметом дослідження є вплив економічної свободи на розвиток бізнесу та економічне зростання в країнах ЦСЄ.

Мета магістерської роботи полягає в тому, щоб дослідити особливості бізнес-середовища в країнах ЦСЄ; охарактеризувати рівень економічної свободи та його чинники в країнах ЦСЄ, а також розглянути основні тенденції та шляхи покращення бізнес-середовища в Україні.

Відповідно до зазначеної мети, основними завданнями магістерської роботи є:

- поглиблене вивчення матеріалу в сфері економічної свободи;
- розгляд складових та ролі економічної свободи у веденні бізнесу;
- розкриття впливу економічної свободи на економічне зростання країни;
- огляд рівня економічної свободи та його чинників в країнах ЦСЄ;
- аналіз особливостей ведення бізнесу в країнах ЦСЄ;
- виявлення перешкод функціонування бізнесу та рівень економічної свободи в Україні.

Для досягнення поставлених завдань дослідження, необхідне використання таких методів: методу порівняння, групування, статистичного методу, методу системно-структурного аналізу, синтезу, табличне, графічне моделювання.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ І БІЗНЕСУ

1.1. Бізнес-середовище та чинники його ефективності.

Бізнес-середовище міжнародного менеджменту неоднорідне. Для фірми, яка здійснює міжнародну діяльність, важливо систематизувати та аналізувати широке коло факторів, які прямо чи опосередковано впливають на ефективність підприємницької діяльності на кожному з локальних ринків. Дія всіх таких факторів і визначає середовище міжнародного менеджменту.

З точки зору інтенсивності взаємодії ділової організації та її оточення, структура бізнес-середовища міжнародного бізнесу включає:

1. Внутрішнє середовище фірми.
2. Зовнішнє мікросередовище (середовище прямого впливу):
 - о локальне - в рамках однієї країни;
 - о міжнародне - в інших країнах, в міжнародній взаємодії.
3. Зовнішнє макросередовище (середовище непрямого впливу):
 - о локальне - в рамках однієї або декількох країн;
 - о глобальне - в рамках світового співтовариства [10, с.137].

Внутрішнє середовище фірми - це організація управління фірмою, в тому числі система міжнародного менеджменту, рівень техніки та технологій, величина витрат, кадрова, фінансова, інвестиційна та маркетингова політика фірми. Використовуючи інструментарій міжнародного менеджменту та міжнародного маркетингу, фірма самостійно визначає, з яким товаром і на який ринок виходити, за якою ціною його продавати, хто буде здійснювати поставки і реалізацію товару, хто і як забезпечить просування товару на ринок, які стратегії використовуватимуться в конкурентній боротьбі і т.ін. Тобто внутрішнє її

середовище включає ті фактори та інструменти, які контролюються нею і на які вона може безпосередньо впливати.

Разом з тим існує низка факторів, на які фірма впливати не може, але самі вони здійснюють безпосередній вплив на ефективність її зовнішньоекономічної діяльності. Компанія повинна аналізувати ці фактори й враховувати їх при здійсненні бізнесу.

Розглядаючи неконтрольовані фактори, слід враховувати, що вони властиві як внутрішньому, так і зовнішньому ринку і можуть мати деякі відмінності. Тому необхідно аналізувати окремо дію факторів зовнішнього середовища на внутрішньому ринку, на кожному з локальних ринків, на глобальному світовому ринку та виявляти вплив факторів однієї групи на фактори іншої.

Зовнішнє мікросередовище (середовище прямого впливу) - це фактори, які безпосередньо впливають на операції організації і відчувають на собі зворотний прямий вплив. Мікросередовище міжнародного менеджменту визначають контрольовані фактори разом з факторами, обумовленими діяльністю стратегічних партнерів, постачальників, конкурентів, посередників, клієнтів. До об'єктів зовнішнього мікросередовища також відносять закони і державні органи, профспілки, пресу та інші державні і недержавні організації, з якими контактує фірма. Ці фактори належать як до внутрішнього (локальне мікросередовище), так і зовнішнього (міжнародне мікросередовище) ринків. Умовно фактори прямого впливу можна поділити на три групи: клієнти, конкуренти і регулюючі органи [10, с.139].

Отже, бізнес-середовище – це сукупність окремих суб'єктів економіки (з їх взаємозв'язками і взаємовідносинами) і чинників оточуючого (зовнішнього) середовища, які впливають на них. Звичайно кожне підприємство має внутрішнє середовище діяльності, власні матеріально-технічні ресурси, робочу силу, технологію, розмір і територіальну конфігурацію, політику менеджменту, організаційний клімат. Проте

внутрішнє середовище кожного підприємства як відкритої системи видозмінюється під впливом зовнішнього середовища, в якому і виявляється кінцевий результат господарської діяльності. Бізнес-середовище представлено системою чинників, що впливають на процеси функціонування суб'єктів бізнесу. Слід зазначити, що ці чинники неоднорідні, одні з них мають характер прямого впливу, інші ж, залежно від видів бізнесу, потребують лише обліку з метою підвищення ефективності діяльності (чинники непрямого впливу). Забезпечення ефективної діяльності суб'єктів бізнесу вимагає постійного аналізу з їх боку динаміки бізнес-середовища, зміни структури чинників. Однак проведення такого аналізу ускладнене такими обставинами: структура чинників є складною, їх кількість досить велика; рівень впливу кожного з них на бізнес-середовище різний; одні чинники характеризуються сталим впливом, інші – мають епізодичний характер; зміни в бізнес-середовищі є рухливі і хаотичні, що утруднює процес їхнього відстеження.

До системи чинників формування бізнес-середовища належать наступні: Законодавча база та система підзаконних нормативних актів, що регулює підприємницьку діяльність; Тарифна і податкова системи (політики); Економічний стан галузі діяльності; Глобалізація, інтеграція й транснаціоналізація бізнесу; Адміністративні бар'єри; Інфраструктура підтримки і розвитку підприємництва; Інституціонально-організаційне середовище; Конкуренція; Корупція, рейдерство і тіньова економіка; Доступ до ринків капіталу і кредитів; Науково-технологічне середовище; Економічне становище країни; Політична ситуація; Стихійні лиха; Захист приватної та інтелектуальної власності; Міжнародні події; Геополітичне середовище; Соціально-культурне середовище (в т.ч. договірна культура та етика бізнесу); Система стандартизації; Природно-кліматичне та екологічне середовище; Економіко-політичні свободи; Розвиток ринку для інформаційно-комунікаційних технологій; Умови створення підприємства та отримання

ліцензій; Економічна кон'юнктура та структура; Зміни кон'юнктури; Профспілки світового ринку.

Незважаючи на всю хаотичність процесів, що протікають у бізнес-середовищі, можна виділити основні ознаки його як системи:

1. Складність бізнес-середовища пов'язана з великою кількістю чинників, умов і передумов його формування, які змінюються та різняться рівнем варіативності й вагомості. При цьому залежно від виду діяльності підприємства складність бізнес-середовища буде різною. Наприклад, для підприємств, які залежні від прямого впливу державних постанов, профспілок, зацікавлених груп, конкурентів і швидких технологічних змін, бізнес-середовище є складнішим, адже виникає потреба у врахуванні численних чинників. Натомість підприємства, які залежні лише від деяких постачальників чи конкурентів, не здійснюють швидкі технологічні зміни, мають справу з невеликою кількістю параметрів бізнес-середовища, необхідних для їх врахування.

2. Взаємозалежність чинників формування бізнес-середовища вказує на те, що зміна одного чинника середовища може зумовлювати зміну інших. В умовах інтеграції та глобалізації світогосподарських процесів підвищуються не лише темпи зміни чинників формування бізнес-середовища, а й їх взаємозалежності. Врахування цих тенденцій визначає можливості ефективного функціонування підприємств. Наприклад, підвищення світових цін на нафту спричинює ріст внутрішніх цін на енергоносії, бензин, тобто всіх вантажних перевезень, що у свою чергу вплине на ціну товарів, адже в їх собівартості зросте ціна доставки та ін.

3. Змінність (мобільність) бізнес-середовища (всі об'єкти і процеси середовища перебувають у постійному русі) характеризується відносною швидкістю зміни умов функціонування підприємств, яка залежить від виду їх економічної діяльності. Наприклад, вища швидкість зміни бізнес-середовища у фармацевтичній, хімічній та електронній промисловості, а нижча – у

харчовій. Рухливість бізнес-середовища можна пояснити постійними змінами фінансових умов ведення бізнесу (ставки дисконту, рівень інфляції тощо), впровадженням нових нормативно-законодавчих документів, змінами вподобань споживачів та ін.

4. Інформаційна невизначеність бізнес-середовища залежить від кількості та якості (точність, надійність, адекватність) інформації, якою володіють суб'єкти бізнесу. Висока залежність від думок іноземних експертів та аналітичних рейтингових агентств збільшує інформаційну невизначеність бізнес-середовища щодо прийняття ефективних ділових рішень.

5. Турбулентність бізнес-середовища характеризується високим ступенем невизначеності і непередбачуваності змін у зовнішньому середовищі. Складність прорахунку системи взаємозв'язків різних процесів і змін, власне, й обумовлюють ознаку турбулентності зовнішнього середовища.

6. Некерованість бізнес-середовища – зовнішній щодо підприємства контекст бізнес-середовища має обмежені можливості щодо управління, яке можливе лише частково через лобювання законопроектів, створення монополій, укладання власних стандартів якості та споживання тощо. Проте підприємствам доводиться безупинно адаптуватися до змін бізнес-середовища [10, с. 148].

Отже, підсумовуючи викладене, окреслимо такі характерні особливості бізнес-середовища:

- бізнес-середовище є частиною суспільного середовища та в ідеалі слугує підвищенню національного багатства й добробуту;

- функцією якості бізнес-середовища є ефективність економічних процесів у країні;

- бізнес-середовище має властивості територіальної цілісності, в межах якої формується діловими людьми, нацією та інститутами (державними, фінансово-кредитними та ін.) з їх взаємозв'язками та взаємовідносинами;

- бізнес-середовище формується чинниками (правового, політичного, соціального, економічного характеру), сукупність яких створює умови функціонування бізнесу економічних суб'єктів конкретного суспільства, здійснення ділових відносин та функцій [35].

1.2. Економічна свобода: складові та роль у веденні бізнесу.

Економічна свобода - широта економічної поведінки суб'єктів господарювання у виборі форм власності та сфери застосування своїх здібностей, знань, можливостей, професійних навичок, методики розподілу доходів, споживання матеріальних благ; реалізується на базі державних законодавчих норм; невід'ємна від економічної відповідальності громадян. Важлива складова частина бізнесу, що являє собою свободу господарської діяльності, торгівлі, землекористування, добровільного співробітництва та ін.

Важливою передумовою розвитку підприємництва є економічна свобода суб'єктів господарювання. Вона являє собою свободу господарської діяльності, торгівлі, землекористування, співробітництва та ін. Економічна свобода однаково важлива як для підприємця, так і для споживача, оскільки вона створює середовище для творчої діяльності особистості, сприяє реалізації підприємницької ініціативи.

Економічна свобода виробника полягає у наданні йому можливостей діяти у відповідності з власними інтересами, орієнтуючись на ринкову кон'юнктуру. Ринкові механізми працюють тільки за умови економічної свободи виробника. Виробник вибирає тільки ту сферу діяльності, що

відповідає його здібностям, досвіду, рівню знань та відповідає (або не суперечить) його системі ціннісних орієнтацій.

В умовах ринку з економічною свободою виробника пов'язані фундаментальні проблеми ринкової економіки: “що виробляти?”, “як виробляти?” та “для кого виробляти?” Ці проблеми, які щоденно і повсякчас стоять перед кожним виробником, є проявом економічної свободи виробника. Від того, як вирішуються ці проблеми в ринковій економіці, залежить стан економічної культури.

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), розраховується з 1995 року американським дослідницьким центром Heritage Foundation (Фонд спадщини) та газетою «The Wall Street Journal».

Рівень свободи економіки розраховується за середнім арифметичним десяти показників: свобода бізнесу, торгівлі, фінансового сектору, інвестицій, праці, монетарна і фіскальна свобода, гарантії прав власності, а також розмір бюрократичного апарату та рівень захисту від корупції. Максимально можливе значення – 100, яке свідчить про відсутність адміністративного тиску на підприємництво.

Економічна свобода в ринковій системі господарювання виступає як внутрішня закономірність саморозвитку суб'єктів, основа економічного розвитку країни. Однак економічна свобода тісно поєднується з економічною відповідальністю, необхідністю адаптивності та гнучкості. Свобода ніколи не буває абсолютною, оскільки обмежується впливом свобод інших суб'єктів і має підпорядковуватися прямим нормативним обмеженням з боку держави.

Експерти Міжнародних дослідницьких центрів визначають економічну свободу як відсутність урядового втручання або перешкоджання виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за винятком необхідного громадянам захисту та забезпечення прав приватної власності [62]. Особливості прояву форм економічної свободи, суперечностей і специфіка обмежуючої ролі держави наведена у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Форми і характеристики прояву економічної свободи

Форма економічної свободи	Особливості прояву	Прояви суперечностей	Обмеження
Свобода підприємництва	Підготовка і прийняття господарських рішень; вирішення проблеми обмеженості ресурсів; можливість отримання доходів як результату діяльності; формування і нарощування капіталу як основа господарської свободи; - свобода ціноутворення як оцінка цінності продукту; - вкладання інвестицій як основа забезпечення свободи в майбутньому.	Прагнення до безмежного розширення виробництва призводить до криз перевиробництва. Зростання суспільних продуктивних сил за відсутності раціонального регулювання цього процесу супроводжується виснаженням природних багатств, забрудненням навколишнього середовища. При низькому рівні розвитку ділової етики можливі порушення прав споживачів і працівників підприємств.	- Регулювання вільної конкуренції; - забезпечення правил поведінки господарюючих суб'єктів; - податки як розподіл свободи між державою і підприємством; - стимулювання соціальної відповідальності бізнесу; - встановлення норм, правил, обмежень, квот, пільг, дозволів, виключень і т.п.
Свобода споживача	- Різноманітність інтересів і мотивації; - самостійний вибір типів поведінки; - можливість постанов-	Майнова та соціальна диференціація людей призводить до нерівності в суспільстві, виник-	Внутрішні фактори: фізичне здоров'я, знання, психологічні чинники, наявність власності та багатства,

	ки економічних цілей.	нення соціальних конфліктів.	культурні і моральні норми. Зовнішні фактори: економічне, політичне, соціальне, правове і культурне середовище.
Свобода власників і постачальників ресурсів	- Право на працю, безпечні умови роботи і проживання; - захист майнових прав інвесторів; - рівний доступ всіх суб'єктів до ресурсів; - недоторканість майнових та інтелектуальних прав власності; - свобода здійснення заощаджень.	Незахищеність приватної власності (рекет, рейдерство), невиконання контрактів між приватними особами (порушення прав кредиторів, вкладників, акціонерів)	- Забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки учасників ринку; - забезпечення недоторканності приватної власності; - забезпечення єдиних, рівних, прозорих і стабільних правил господарського життя; - забезпечення виконання контрактів приватними особами.
Свобода територій (місцеве самоврядування)	Демократизація економічних і політичних відносин на рівні державного устрою країни	Нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів може спричинити загострення суперечностей всередині країни.	- Посилення перерозподільчої ролі держави; - підтримка обороноздатності країни.

Складено автором на основі даних [22; 29; 58; 61]

Формування економічної свободи господарюючих суб'єктів відбувається в межах існуючого інституційного середовища. Його вплив проявляється у виборі моделі обґрунтування господарських рішень; у побудові системи контролю, повноважень і відповідальності; в моделях

координації своєї поведінки з іншими господарюючими суб'єктами; у виборі правил, форм і методів вирішення конфліктних ситуацій на ринку і всередині фірми; у способах і масштабах відповідальності за своїми зовнішніми і внутрішніми зобов'язаннями [61].

Держава регулює економічну свободу виступаючи як гарант забезпечення еквівалентно-відплатних ринкових відносин між суб'єктами через створення економічних, правових, організаційно-технічних та інших умов розвитку суб'єктів. Дієвість державного регулювання економіки і ступінь обмеження економічної свободи визначається дотриманням принципу верховенства права, надійністю захисту приватної власності, створенням системи мотивів і стимулів раціональної взаємодії суб'єктів ринку і дотримання ними прав один одного.

Існують три вихідних пункти інституційного розвитку господарюючих суб'єктів: власність, професіоналізм, інновації. Власність як ціле покладання породжує потребу в професійному менеджменті. Високий професійний статус дає право на власність шляхом оплати акціями або паями. Інновації дозволяють формувати норми, стандарти, які оформляють через патентні механізми в правовласності на винахід [61].

Механізм реалізації економічної свободи суб'єктів господарювання – це взаємопов'язана сукупність способів і прийомів, направлених на забезпечення економічних свобод.

Ю. Сульженко виокремлює такі способи реалізації економічних прав і свобод у економічних суб'єктів:

- ініціативний, коли особа визначає порядок їхньої реалізації самотужки й сама ж в основному організує їхнє здійснення;
- процесуально-правовий, під час якого закон із тим або іншим ступенем визначеності передбачає спосіб реалізації людиною своїх прав і свобод;
- колективно-протестний, коли протиправні дії або бездіяльність уповноважених державних органів (їхніх посадових осіб) змушують грома-

дян солідарно вимагати в держави виконання її обов'язків у сфері реалізації їхніх економічних прав та свобод [6].

У працях зарубіжних вчених взаємозв'язок між рівнем економічної свободи і економічного розвитку країни досліджується з використанням кількісних методів аналізу, що обумовило можливість градації країн за рівнем економічної свободи та дослідження впливу окремих факторів на результуючі показники.

Американські вчені Дж. Хаан та Дж. Старм довели залежність рівня добробуту країни від наявності економічних свобод, однак показали, що такого ж прямого впливу на динаміку економічного зростання немає [30]. Н. Берггрен довів, що зростання добробуту населення при високому рівні свободи досягається в усіх групах населення, в той час, як при низькому рівні свобод збагачуються лише окремі верстви, що загострює проблему диференціації. Х. Грубель, С. Хенке та С. Вальтерс довели, що рівень економічної свободи впливає на розвиток людського потенціалу.

Аналізуючи взаємозв'язок між рівнем економічної свободи і показником Індексу людського розвитку Н. Литвиненко прийшла до висновку, що зв'язок між цими показниками послаблюється в умовах кризи. І. Маркович дослідила, що розширення економічної свободи корелює з показником ВВП на душу населення, причому в країнах, для яких характерні значні показники Індексу, така залежність виражена яскравіше [33, с.135].

Для оцінки рівня економічних свобод в країнах розраховують такі кількісні показники: «Індекс економічної свободи», який публікується американським дослідницьким центром TheHeritageFoundation та видавництвом TheWallStreetJournal, а також індекс «Економічна свобода у світі», який є спільним проектом американського інституту CatoInstitute та канадського FraserInstitute.

Індекс економічної свободи інституту Катона розраховується шляхом визначення величини 24 компонентів, що характеризують рівень економічної свободи в 5 наступних сферах: питома вага держави в

економічному житті; грошова політика і цінова стабільність; верховенство закону і недоторканість приватної власності; свобода зовнішньої торгівлі та діяльності на ринках капіталу; рівень свободи зовнішньої торгівлі [33].

TheHeritageFoundation здійснює оцінку і ранжує країни за 10 субіндексами: захист майнових прав; рівень корупції; податкове навантаження; рівень бюджетних витрат; умови ведення бізнесу; захист трудових прав; регулювання цін; обмеження в міжнародній торгівлі; інвестиційний клімат та фінансове регулювання [50].

Не зважаючи на різні методики розрахунку, результати досліджень і оцінки рейтингів доводять, що у країнах із більшим рівнем економічної свободи рівень добробуту є вищим. Не заперечним залишається факт, що для забезпечення стійкого економічного розвитку країни визначальним стає забезпечення верховенства права, захисту приватної власності та розвинутого інституційного середовища, відкрита політика щодо зовнішньої торгівлі та інвестицій.

1.3. Вплив економічної свободи на економічне зростання країни

Кожна країна обирає власний шлях розвитку, надаючи перевагу або особистій свободі з високим ступенем господарського ризику, або економічній безпеці з високим ступенем несвободи. Останнє характерно для країн з адміністративно-командною економікою, що базується на директивно-планових засадах.

Загальна оцінка економічного розвитку країни в цілому надається світовими рейтингами на основі інтегральних показників, що дозволяють визначити місце країни серед інших країн світу.

Серед таких інтегральних показників можна виокремити індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom), який визначає американська дослідницька організація Heritage Foundation (з 1995 року) та оприлюднює видання «Wall Street Journal».

Індекс економічної свободи є досить важливим показником, оскільки проведені світові дослідження вказують на достатньо сильну кореляцію між економічною свободою і процвітанням країни. Як правило, країни з високим рівнем економічної свободи мають вищий рівень добробуту громадян, особистої свободи і тривалості життя. Вільніші економіки набагато краще працюють над зменшенням бідності, ніж жорстко регульовані економіки.

Шведський учений Н. Берггрен довів, що при високому рівні розвитку економічної свободи всі верстви суспільства збагачуються більш рівномірно, а в країнах, де держава прагне максимально регулювати економіку, виграють лише деякі групи населення. На його думку, що нижчим є рівень економічної свободи в державі, то нижчими є особисті доходи її громадян і тим менше термін існування такого режиму [1].

Індекс економічної свободи Heritage Foundation розраховують як середнє арифметичне за десятьма рівноважними показниками: свобода бізнесу; свобода торгівлі; фіскальна (податкова) свобода; державні витрати; монетарна (грошова) свобода; свобода інвестицій; фінансова свобода; захист (гарантії) прав власності; свобода від корупції; свобода праці (трудових стосунків). Кожен з цих показників максимально оцінюється у 100 балів, таким чином, країна з абсолютно вільною економікою в результаті отримує 100 балів, а там, де свободи немає в принципі, відповідно – нуль.

За індексом економічної свободи країни світу поділяють на 5 умовних груп:

- вільні (free) – з показником 80–100 балів;
- переважно вільні (mostly free) – з показником 70–79,9 балів;
- помірно вільні (moderately free) – з показником 60–69,9 балів;
- переважно невільні (mostly unfree) – з показником 50–59,9 балів;

– невірні (деспотичні) (repressed) – з показником 0–49,9 балів.

За даними HeritageFoundation серед 179 країн світу, представлених у звіті 2021 року, в першу групу (вільної економіки) увійшли країни, що набрали 80 балів і більше. Таких виявилось всього п'ять: Гонконг, Сінгапур, Австралія, Нова Зеландія і Швейцарія [50].

Друга група країн з переважно вільною економікою налічує всього 23 країни, причому 12 з них – це країни Євросоюзу. Лідируючу позицію займає Канада (79,9 бали), США і Японія посідають 10 (76,3 бали) і 22 (71,6 бали) місце відповідно. Слід зазначити, що переважно вільною економікою володіють тільки дві пострадянських республіки – Естонія (16 місце; 73,2 бали) та Литва (23 місце; 71,5 бали), причому Естонія залишила позаду Фінляндію, Японію і Німеччину.

До третьої групи з помірно вільною економікою увійшли 62 країни з показником економічної свободи від 69,9 балів (Уругвай) до 60,1 (Ліван). До цієї групи, зокрема, зарахували: Грузію (34 місце; 69,4 бали), Вірменію (39 місце; 68,8 бали), Латвію (56 місце; 65,2 бали), Болгарію (61 місце; 64,7 бали), Румунію (62 місце; 64,4 бали), Польщу (64 місце; 64,2 бали), Казахстан (65 місце, 63,6 бали), Монголію (81 місце; 61,5 балів), Киргизстан (88 місце; 60,2 бали).

Переважно невірні економіка характерна для 50 країн з індексом економічної свободи від 59,9 до 50 балів. Групу очолює Азербайджан (91 місце; 58,9 бали), значно поступаються Молдова (124 місце; 54,4 бали), Таджикистан (129 місце; 53,4 бали) і Росія (144 місце; 50,5 бали). Останнє 150 місце у групі займає Лаос з індексом економічної свободи у 50,0 балів.

До групи країн нижчої категорії репресивних економік з показником індексу до 50 балів увійшли 29 країн, серед яких Україна посіла 163 місце (46,1 бали) у 2023 році Україна (у зв'язку із воєнним станом) та ще 7 країн не увійшли у даний рейтинг, пропустивши вперед Беларусь (153 місце; 49,0 балів). Серед теперішніх і бувших країн СНД гірші показники лише в

Узбекистані (164 місце; 45,8 балів) та Туркменістані (168 місце; 43,8 бали). Країна, що завершує перелік і має найменший бал – це Північна Корея (179 місце; 1 бал) [50].

Отже, досвід передових країн світу свідчить про чітке розмежування повноважень держави і вільного ринку, що забезпечує досягнення найбільшого ефекту для країни. Адже результатом відсутності економічної свободи є лише бідність і низькі темпи економічного зростання.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СВОБОДИ ТА БІЗНЕСУ В КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС

2.1 Дослідження економічної свободи та бізнесу в країнах-членах ЄС

Традиційний розгляд у політології представництва інтересів, а також взаємодії бізнесу та влади вибудовується у рамках двох інституційних моделей: корпоративізму та плюралізму.

Вкорпоративній моделі є обмежена кількість спілок, які у своїй сфері мають монопольне право на представництво, мають ієрархічну структуру, і членство в яких часто формується за рахунок стимуляції з боку влади. Вони спільно з владою беруть участь у розробці та проведенні державної політики. У плюралістичній моделі є необмежена кількість спілок, вільна конкуренція між ними, в т.ч. за вплив на владу, відсутній державний контроль, формування їхньої волі відбувається автономно.

В Австрії бізнес взаємодіє з владою через представництво підприємницьких спілок у соціальному партнерстві, яке є неформальним консультативно-переговорним майданчиком між урядом, підприємницькими асоціаціями та профспілками. Ця структура спирається на принцип досягнення одностайної згоди сторін, що домовляються між собою. Прийняття рішень у партнерстві має неформальний та непублічний характер. Існування партнерства не відображено в австрійському законодавстві. Соціальне партнерство не обмежується питаннями регулювання трудової політики, воно поширило свою компетенцію практично на всі галузі економічної та соціальної політики. Австрійське соціальне партнерство є найяскравішим прикладом корпоративізму, у якому представництво інтересів має скоординований характер[23].

У соціальному партнерстві постійно беруть участь чотири найбільш представницькі австрійські об'єднання: Економічна палата Австрії, Австрійське об'єднання профспілок, Федеральна палата працівників та

Конференція президентів сільськогосподарських палат. Ці союзи є частинами політичної системи Австрії, що вкорінилися. Внутрішня організація партнерства функціонує за принципом «подвійного паритету»: два союзи роботодавців - опікується Австрійською Народною Партією (АНП) і дві профспілки - опікується Соціал-Демократичною Партією Австрії (СПА). Об'єднання, що у соціальному партнерстві, надають сильний вплив на законодавчу, виконавчу і судову гілки влади.

Окрім цього, Євро Союз має право проводити експертизу урядових законопроектів до їх парламентського розгляду, вносити свої пропозиції на кафедру «Теорія пропозиції до законодавчих зборів».

Його офіційний статус закріплений у французькій конституції, відповідно до якої він виробляє рекомендації для уряду та парламенту в економічній та соціальній сферах політики. Крім того, Рада проводить діалог між різними соціально-економічними групами та забезпечує інформаційний матеріал для законодавчої діяльності. Проте Рада не істотно впливає на проведену у Франції соціально-економічну політику. Це з двома причинами. По-перше, у Раді діє велика кількість акторів із різноманітними інтересами, що заважає виробленню відповідних консенсусних рекомендацій та перешкоджає акумуляції впливу. До його складу входять представники 18 соціальних та економічних груп, що об'єднують 231 представника різних за своїм профілем організацій. Фактично корпоративний інститут виявляється неефективним через своє плюралістичне наповнення. По-друге, у Франції утвердилася етатистська політична культура, відповідно до якої уряд діє відповідно до свого розуміння «національного інтересу», а залучення приватних інтересів до публічної політики сприймається як потенційна загроза цьому «національному інтересу». Поняття «національний інтерес» відіграє у французькій політиці. Воно використовується багатьма політичними авторами та високопосадовцями для підкреслення свого «нейтралітету». Представники інтересів використовуються в процесі урядових консультацій лише для збору інформації, облік їхніх інтересів

насправді не провадиться. Відносини між владою та бізнесом будуються в односторонньому вертикально-ієрархічному порядку, урядові органи схильні до регулюючої опіки приватного сектору. Головними засобами впливу бізнесу на владу залишаються особисті зв'язки. У Франції має місце закрита напівкланова система взаємодії бізнесу та влади. Ця система спочатку склалася завдяки тому, що представниками вищої урядової, парламентської та ділової еліти у повоєнний час ставали в основному вихідці з дуже нечисленної групи випускників Національної школи адміністрації (ENA), заснованої Ш. Де Голлем з метою меритократичного оновлення державної влади. Між членами клубу випускників ENA існує система взаємної підтримки, яка переродилася на систему кругової поруки. Сильна бізнес-залежність від урядового регулювання гарантувала випускникам ENA керівні посади у великому бізнесі. У результаті у французькій еліті вкоренилася традиція підтримки взаємовигідних особистих зв'язків між високопосадовцями та довіреними представниками бізнесу[16].

Взаємодія бізнесу та влади у Великій Британії носить більш ліберальний характер, ніж у Франції, і будується на основі постійних урядових консультацій та через парламентське лобіювання. Представники бізнесу, як і представники інших інтересів, позбавлені можливості доступу до Палати громад. Зовнішня закритість британського парламенту компенсується готовністю багатьох парламентаріїв співпрацювати з бізнесом у рамках позапарламентських міжпартійних груп, які створюються підприємницькими спілками. Саме завдяки цьому зовнішньому неформальному механізму можна стверджувати, що взаємодія бізнесу та влади у британській парламентській системі має умовно плюралістичний характер. Окрім цього, британські парламентарі часто самі займаються лобіюванням інтересів бізнесу.

Взаємодія бізнесу з британським урядом відбувається через роботу постійних консультативних комітетів. Міністерства створюють спеціалізовані комітети та запрошуюють до них представників провідних

підприємницьких об'єднань та корпорацій, які вважаються лояльною владі. Така лояльність зазвичай виявляється у підтримці соціальних ініціатив уряду. Наприклад, у вересні 2021 р. 64 з 200 найбільших підприємств країни погодилися брати участь в урядовій програмі по боротьбі з безробіттям і зобов'язалися створити 250 тис. додаткових робочих місць до 2023 р.

Німеччина є найбільш яскравим прикладом функціонування плюралістичної моделі взаємодії бізнесу та влади в умовах сильної парламентської системи. Німецький Бундестаг на відміну переважної більшості інших європейських парламентів запровадив процедуру реєстрації спілок, які бажають представляти інтереси у Бундестазі, а й у федеральному уряді. Станом на грудень 2007 р., у публічному списку спілок Бундестагу зареєстровано 2049 союзів. На кожного з 613 депутатів Бундестагу припадає приблизно по 3,5 зареєстрованих в союзі. Більшість німецьких спілок представляють інтереси бізнесу. Парламентарії активно використовують представників спілок для інформаційно-експертного супроводу підготовки законопроектів, так як фахівці та правові експерти спілок працюють швидше, ніж наукова служба Бундестагу. Крім того, у німецькій політичній культурі утвердився принцип необхідності врахування всіх інтересів при ухваленні політичних рішень. Цьому, зокрема, сприяло рішення Федерального Конституційного Суду 1992 р., який зобов'язав законодавців діяти з урахуванням зважування фактичної інформації з достовірних джерел[18].

У рамках моделей корпоративізму та плюралізму модель взаємодії бізнесу та влади на європейському союзному рівні можна охарактеризувати як плюралістичну. У багаторівневому механізмі прийняття рішень, ускладненому зовнішньою взаємодією з державами-членами, є багато точок доступу для лобіювання. Ускладненість системи та наявність великої кількості суб'єктів лобіювання виключає монопольне становище будь-якого суб'єкта лобіювання при наданні впливу або при отриманні доступу до європейської влади. Конкурентна боротьба між лобістськими групами загострилася через збільшення їхнього представництва внаслідок

розширення ЄС та посилення його політико-економічної влади. У кожній частині сектору європейської політики кількість конкурентоспроможних груп інтересів настільки велика, що ефективно лобіювання можливе лише за коаліційної дії.

Інститути влади ЄС можуть бути схильні як до корпоративізму, так і плюралізму залежно від свого устрою. Єврокомісія, яка наділена винятковим правом законодавчої ініціативи та є найвпливовішим інститутом європейської влади, дотримується змішаної моделі взаємодії з бізнесом, що поєднує корпоративізм із плюралізмом. Корпоративізм проявляється на найвищому рівні прийняття рішень, коли єврокомісари проводять узгодження своєї політики з представниками бізнесу через спеціалізовані форуми або закриті консультації з європейськими федераціями бізнесу. Єврокомісія завчасно в компаративістській манері сприяла утворенню європейських федерацій бізнесу, стимулюючи їх об'єднання за інтересами і, в окремих випадках, матеріально підтримуючи цей процес. Це забезпечило постійне отримання відфільтрованої інформації про загальноєвропейські інтереси бізнесу. Проблема надміру великої кількості представлених на рівні ЄС інтересів змусила Єврокомісію сприяти не лише утворенню європейських федерацій, а й стимулювати розвиток консультаційних форумів у формі прямого діалогу єврокомісарів та високопосадовців Єврокомісії з найвпливовішими представниками бізнесу. Консультаційні форуми стали мозковими центрами із вироблення європейської економічної політики. Плюралізм у взаємодії з бізнесом уражає роботи на нижніх рівнях владної ієрархії Єврокомісії, тобто. для роботи експертних комітетів, від яких значною мірою залежить технічне наповнення законопроектів. Участь представників інтересів у роботі експертних комітетів Єврокомісії зазвичай не обмежується, але за великої кількості конкуруючих акторів, що лобіюють, їх реальний індивідуальний вплив навіть на етапі технічного консультування, як правило, залишається незначним[19].

Функціонування компаративістської моделі взаємодії бізнесу та влади можливе лише у системі з обмеженою кількістю акторів, тобто. за умови високої монополізації представництва інтересів. Спроби влади створити компаративістський інститут у системі з безліччю конкуруючих акторів у Франції (Економічна та Соціальна Рада) та ЄС (ЄЕСК) виявилися малоефективними. Загалом у ЄС дуже висока конкуренція між різними представниками інтересів, тому модель взаємодії бізнесу та влади в ЄС має чітко плюралістичний характер. Окремо інститути ЄС мають схильність як до плюралізму, і до корпоративізму. Інститутом, найбільш схильний до плюралізму, є Європарламент. Єврокомісія на найвищому керівному рівні більшою мірою схильна до корпоративізму, але на нижчому технічному рівні спостерігається досить сильний плюралізм. Ради Міністрів характерний корпоративізм, так як він складається із представників національних урядів. У розглянутих державах-членах ЄС взаємодія уряду з бізнесом більшою мірою наближена до компаративістської моделі, тому що національні уряди співпрацюють із найбільш лояльними чи представницькими виразниками інтересів бізнесу. Проте загальний характер взаємодії бізнесу та влади в державах-членах відрізняється. Залежно від наближеності взаємодії бізнесу та влади до корпоративізму та плюралізму держави-члени ЄС можна побудувати в наступному відносному порядку (від корпоративізму до плюралізму): Австрія – Франція – Великобританія – Німеччина. Разом з тим для взаємодії бізнесу та влади в Німеччині та ЄС також характерна модель політичної мережі, яка визначає практику союзницьких відносин, що встановилися між владою та бізнесом.

2.2. Економічна свобода та її вплив на результати бізнесу в країнах-членах ЄС

Об'єктивне оцінювання економічної свободи країни та створення ефективного підходу до її аналізу – один із пріоритетних напрямків дослідження на сучасному етапі. Аналіз робіт вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, а також чинного законодавства окремих країн засвідчив відсутність єдності думок щодо вибору складу показників для оцінки рівня безпеки національної економіки. Крім того, існуючі методичні підходи є складними для практичного використання, що не дозволяє на основі відкритої інформації зіставляти країни світу за рівнем безпеки економіки та з достатнім ступенем достовірності давати об'єктивну оцінку загроз національним економічним інтересам.

Оцінювання рівня економічної свободи країни пропонується ґрунтувати на ієрархічно побудованій системі показників, яка включає інтегральний, комплексні та часткові показники. Інтегральний показник передбачає такі складові, як економічна, соціальна, політична, духовна, і формується за допомогою використання методів кореляційного та кластерного аналізу, а також методу таксономії, що дозволяє визначити рівень та диспропорції розвитку і може служити основою для формування економічної безпеки країни в умовах активізації інтеграційних процесів (рис. 2.1).

Послідовність оцінювання рівня економічної свободи країн світу включає етапи[24].

1 етап. Формування системи показників оцінки безпеки економіки країн. Формування системи показників для оцінювання рівня безпеки економіки країни було здійснено за принципами репрезентативності (включено найбільш суттєві показники, що впливають на рівень економічної безпеки країни), достовірності (показники, що адекватно відображають стан складових безпеки) та інформаційної доступності (під час розрахунку

використано міжнародні індекси та рейтинги). Для оцінювання рівня сформованості економічної безпеки країни були використані значення 122 міжнародні рейтинги, які характеризують безпеку країни в економічній, політичній, соціальній та духовній сферах. З метою уникнення посиленого ефекту під час розрахунку інтегрального показника безпеки національної економіки, за допомогою кореляційного аналізу була перевірена щільність статистичних зв'язків між числовими рядами за відібраними показниками, які можуть бути використані для оцінки безпеки національної економіки за кожною зі сфер: економічною, політичною, соціальною та духовною.

Рис. 2.1. Методичний підхід до оцінювання рівня безпеки економіки країни

2 етап. Комплексна оцінка економічної безпеки країн-членів ЄС та України: розподіл сформованої системи показників на групи згідно з метою дослідження, нормування вихідних даних матриць, розрахунок інтегральних показників. Для розробки економіко-метричних моделей оцінки інтегрального показника безпеки національної економіки країни застосовано

адитивну модель [2] інтегрального показника. Характерною властивістю таксономічного інтегрального показника є те, що його значення знаходиться в інтервалі від 0 до 1. Інтерпретація даного показника така: він приймає високі значення при близьких значеннях показників у системі до еталону і низькі значення при далеких [52]. Для висновків було використано шкалу, розроблену на основі закону Фібоначчі.

3 етап. Кластеризація країн за рівнями розвитку складових безпеки національної економіки. Кластерний аналіз є найбільш поширеним інструментом для проведення типологізації об'єктів. Метою кластерного аналізу є класифікація об'єктів на відносно гомогенні (однорідні) групи, враховуючи досліджувану кількість ознак (показників, змінних). Методи кластеризації знайшли своє відображення в роботах таких вчених, як: О. Гейман, М. Кизим, Л. Малярець, В. Пономаренко, В. Тищенко, В. Хаустова. Проведене дослідження дозволило обрати при проведенні кластеризації країн за рівнем безпеки національної економіки як міру відстані між об'єктами – евклідову відстань, міри відстані між кластерами – принцип Уорда.

4 етап. Розрахунок інтегрального показника оцінки рівня економічної безпеки країни. Значення компоненту інтегрального показника оцінки рівня безпеки національної економіки розраховується як середнє арифметичне його елементів. Таким чином, утворюється певне згортання від часткових показників по елементах до комплексного показника по країні. За значеннями отриманих показників проводиться кластеризація. Формування кластерів за рівнем безпеки національної економіки на підставі чотирьох складових її компонентів (економічна, соціальна, політична, духовна) проведено із використанням декартової відстані.

На рис. 2.2 представлено розподіл країн-членів ЄС та України за інтегральним показником безпеки економіки у 2022 р.

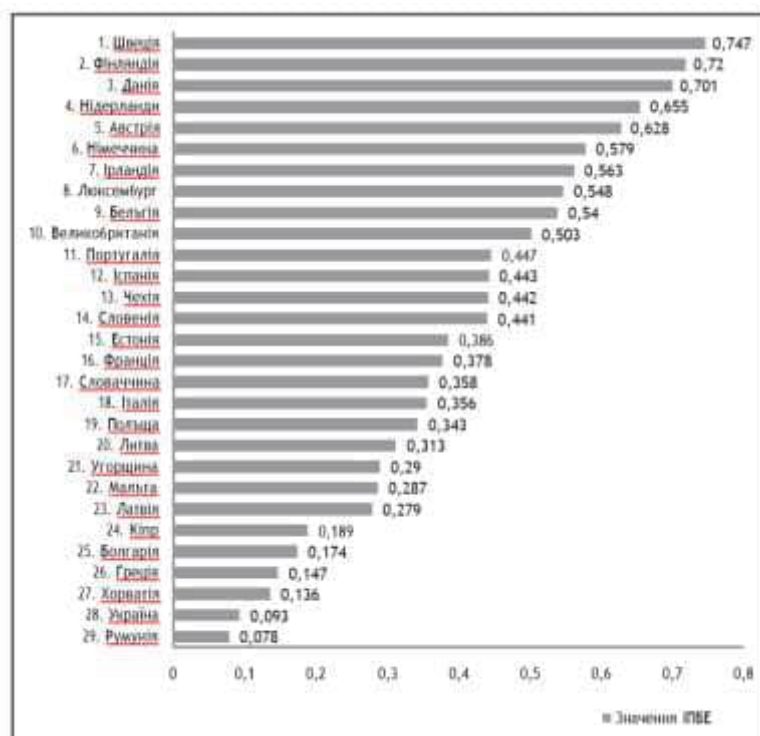

Рис. 2.2. Діаграма розподілу країн-членів ЄС та України за інтегральним показником безпеки економіки країни у 2022 р.

Як видно з рис. 3.2, Україна значно відстає від країн-членів ЄС за рівнем безпеки економіки, випереджаючи лише Румунію. Проведений аналіз показав, що країни, які мають однаковий рівень розвитку, схожі за станом безпеки в економічній, соціальній, політичній і духовній сферах.

До країн-лідерів за рівнем сформованості економічної безпеки віднесено Швецію, Фінляндію та Данію. Група стабільних країн включає як країни зі стабільним розвитком економічної безпеки, так і країни-аутсайтери (Болгарія, Хорватія, Румунія, Україна), що може свідчити про відсутність уваги з боку державних органів влади щодо стимулювання розвитку усіх складових безпеки національної економіки до останніх. До групи країн, рейтинги яких істотно поліпшились, увійшли чотири країни – Словенія, Німеччина, Португалія, Греція, у цих країнах послідовно впроваджують заходи, націлені на стимулювання розвитку складових безпеки національної економіки. Особливої уваги вимагають Франція та Бельгія, рейтинги яких істотно погіршились на кінець 2022 року. Рейтинг Нідерландів істотно

змінювались протягом усього періоду дослідження, тому її можна вважати як найбільш нестабільну та зробити припущення про певну стихійність та некерованість і відсутність централізованих важелів впливу на розвиток складових безпеки національної економіки[53].

Кожна країна має свої особливості, але в однорідних групах діють близькі за змістом закономірності розвитку. Проведене дослідження показало, що аналізовані країни не можуть бути віднесені до одного кластера. З метою ранжування та виділення однорідної сукупності країн за рівнем економічної безпеки було застосовано кластерний аналіз (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Розподіл країн світу та України залежно від рівня розвитку економічної безпеки

Кластер	Розширення країн		
	2020 р.	2021 р.	2022 р.
1	Австрія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція	Австрія, Бельгія, Данія, Ірландія, Люксембург, Німеччина, Фінляндія, Швеція	Австрія, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція
2	Великобританія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Литва, Люксембург, Німеччина, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Чехія	Великобританія, Естонія, Іспанія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Франція, Чехія	Бельгія, Великобританія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Португалія, Словенія, Чехія
3	Болгарія, Греція, Кіпр, Латвія, Мальта, Румунія, Хорватія, Україна	Болгарія, Греція, Кіпр, Мальта, Румунія, Хорватія, Україна	Болгарія, Греція, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Франція, Хорватія, Україна

Як видно з табл. 2.1, високого рівня безпеки національної економіки у 2022 р. досягли лише п'ять країн, а саме: Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди та Австрія. Єдиним представником першого кластера, який має найвищі значення інтегральних показників за всіма складовими, є Швеція.

Середнього рівня економічної безпеки досягли 11 з аналізованих країн. До цього кластера увійшли економічно розвинуті країни, такі як Великобританія та Німеччина, а також наймолодші країни-члени ЄС: Чехія, Словенія, Естонія.

У найбільшу за чисельністю (14 країн) групу країн з низьким рівнем економічної безпеки потрапили, окрім України, Франція, Італія, Мальта, а також країни ЄС, що мають суттєві проблеми в економічній безпеці: Кіпр, Румунія, Греція. Характерною особливістю країн, що потрапили до цього кластера, є низькі значення усіх чотирьох складових інтегрального показника рівня безпеки економіки країни[56].

У рамках кожного з отриманих кластерів було виділено головного представника – країну-репрезентанта, яка за значеннями комплексних показників за кожною складовою оцінки рівня розвитку економічної безпеки найбільш наближена до середніх значень кластера. Отже, головним представником першого кластера стала Фінляндія, другого – Словаччина, а третього – Румунія. Як показало проведене дослідження, протягом 2020–2022 рр. за компонентою «Економічна складова» спостерігається найбільша нерівномірність та диспропорційність у розвитку аналізованих країн.

На відміну від США, європейські економіки виявляються найбільш успішними в тих видах міжнародного бізнесу, де передбачається вузька спеціалізація, а для виходу на закордонні ринки застосовується стратегія копіювання моделі ведення бізнесу або мультимодальна стратегія. Що ж стосується моделі господарського порядку, властивої європейським економікам, тут слід зазначити, що в післявоєнний період в країнах Західної Європи переважне розвиток отримала концепція активної держави, що втручається в ринкові процеси для подолання негативних наслідків безконтрольного розвитку приватного бізнесу. Крім того, вступивши в ідеологічне і економічне протистояння з радянською соціалістичною системою, країнам Західної Європи довелося доповнити свій капіталістичний

лад розширеними програмами соціального забезпечення, що гарантують стабільність і стійкість суспільства.

Уявлення про характер економічного порядку в ключових країнах ЄС (угруповання ЄС-15) у даний період часу дає табл. 2.2. Варто відзначити, що спочатку на цінності ринкової економіки були орієнтовані лише дві «старих» держави-члена ЄС (Великобританія та Ірландія), в той час як 13 країн в своїй формі господарських порядків прагнули займати «золоту середину», використовуючи переваги організованості і передбачуваності економіки, в значній мірі регульованою і контрольованою державою, і принцип конкуренції. Крім того, для держав - прихильників «третього шляху» розвитку властиво наявність масштабних програм державного соціального захисту і розвитку інфраструктури.

Таблиця 2.2

Моделі господарських порядків країн ЄС: порівняльна характеристика

Централізовано керована економіка (адміністративно-командна система)	«Третій шлях» - соціальна ринкова економіка	Ринкове господарство вільної конкуренції (<i>laissez-faire</i>)
«Абсолютний порядок», підтримуваний виключно державою	Поєднання переваг ринкової системи і соціальної політики держави, державне регулювання ринкових відносин	«Невидима рука ринку» як основний економічний регулятор
Максимальне державне регулювання	Оптимальне втручання держави в економіку	Мінімальна державне втручання в економіку
	Австрія, Бельгія, Німеччина, Данія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Фінляндія, Франція, Швеція, Іспанія, Греція, Португалія	Великобританія, Ірландія

Слід зазначити, що спочатку традиційним для європейських капіталістичних держав 20 ст. ринкова економіка вільної конкуренції зазнала серйозних змін. Справді, в період 1930-1970-х років, в умовах економічних криз, війн і післявоєнного відновлення народного господарства, практично в усьому капіталістичному світі, в тому числі і в Західній Європі, з'явилася

тенденція до одержавлення економіки. Держава придбала значну власність, стала активним суб'єктом господарювання, зацікавилася не лише завданням макроекономічної стабілізації, а й повномасштабним втручанням в економіку. Це багато в чому визначило характер розвитку бізнесу: тривалий час у Західній Європі домінували державні компанії або компанії, тісно пов'язані з державним сектором. Повернення до незмінних консервативних цінностей капіталізму виникло лише на початку 1980-х років і було пов'язане з «тетчеризмом» у Великій Британії та «рейганізмом» у США (ліберально орієнтована економічна політика, яку проводить прем'єр-міністр Великої Британії). Великобританії М. Тетчер і Президент США Р.Рейган)[38].

Під час неоконсервативної революції 1980-х років Британії вдалося відродити дух приватного підприємництва та подолати жебрацький настрій деяких громадян. Незабаром Ірландія приєдналася до неоконсервативних цінностей. Однак ні британська, ні ірландська економіка не є системою *laissez-faire*, в якій приватному бізнесу дозволено все: наприклад, рівень соціального захисту громадян у Великій Британії досить високий, включаючи переважно безкоштовну національну систему охорони здоров'я NHS. - давня гордість англійців, це було особливо наголошено навіть на церемонії відкриття літніх Олімпійських ігор у Лондоні у 2012 р. Проте економічні системи Великої Британії та Ірландії є більш ліберальними, ніж економічні системи наступної групи країн, де поширена соціальна ринкова економіка. Відповідно, бізнес-моделі англійських та ірландських компаній також більш ліберальні та, найчастіше, ефективні.

Яскравою ілюстрацією успіху Великої Британії та Ірландії в бізнесі є діяльність їхніх авіакомпаній Easyjet і Ryanair – так званих лоукостерів, які пропонують рейси по Європі за зниженими тарифами порівняно з традиційними авіакомпаніями. Відразу зазначимо, що easyjet і Ryanair запозичили бізнес-модель американської Southwest Airlines – один тип літака у флоті (зазвичай не старше трьох років з дати виробництва), максимально можлива кількість годин польоту на літак (мінімальна кількість лайнерів в

аеропортах - стандарти Ryanair передбачають не більше півгодини між посадкою і наступним зльотом), мінімум безкоштовного обслуговування на борту (без обов'язкового харчування, платне перевезення багажу), висока пунктуальність рейсів, прямий продаж квитків через Інтернет або по телефону, використання аеропортів з низькими тарифами на обслуговування рейсів, низькі стартові ціни на квитки з поступовим підвищенням тарифів у міру наближення дати рейсу, відсутність фіксованих місць при посадці на рейс. Такий підхід дозволяє істотно скоротити операційні витрати авіакомпаній і розширити коло клієнтів, які постійно користуються їх послугами. Easyjet і Ryanair були не єдиними ініціаторами малобюджетних авіаперевезень в Європі: у Німеччині такою діяльністю займалися Air Berlin, Germanwings, Blue Wings і Germania, у Франції - Air Liberté; в скандинавських країнах - Sini. Однак успішним виявився лише бізнес easyjet і Ryanair, а інші лоукостери або давно зникли (Blue Wings, Germania, Air Liberte), або відчувають серйозні фінансові проблеми після відмови від традиційних лоукостерів (Air Берлін, Germanwings)[56].

Головним поясненням стабільності бізнесу та прибутковості британської Easyjet та ірландської Ryanair є те, що вони скористалися загальним сприятливим бізнес-кліматом Великої Британії та Ірландії. Державні регулятори не втручалися в їх діяльність і не позбавляли ліцензій на авіаперевезення, як це сталося у Франції з Air Liberte, коли вона погодилася підтримати неефективного монополіста з державною участю Air France. Крім того, як easyjet, так і Ryanair були повністю автономними бізнес-єдиницями, не пов'язаними з іншими великими національними перевізниками (Germanwings – недорогий підрозділ Lufthansa, а Blue One – SAS), що змусило їх самостійно думати про свою стратегію та бізнес-перспективи, не покладаючись на субсидії головній материнській компанії. І, звісно, податкові умови (ставка податку на прибуток в Ірландії становить 12,5%, а у Великобританії – 24%) виявилися набагато кращими для Ryanair і

easyJet, ніж, скажімо, для Air Berlin (ефективна ставка податку на прибуток у Німеччині становить майже 40%).

Так, в Німеччині пріоритет отримала децентралізація економіки при сильній ролі в ній як великих приватних компаній і банків (Siemens, Alliam, Bayer, Commerzbank, TUI і ін.), Так і малого та середнього бізнесу. Навіть державні в недалекому минулому залізниці в результаті приватизації були перетворені тут в акціонерне товариство DB Group. У свою чергу, держава гарантує високі стандарти соціальної і транспортної інфраструктури, але при цьому не дуже заважає діловій активності підприємців. Варто зауважити, що німецький різновид соціальної ринкової економіки ґрунтується на малому і середньому підприємстві (так званий Mittelstand) як основі всієї системи, а державі в період до 1967 р. відводилася переважно нейтральна роль в процесі підприємницької активності. Починаючи з 1967 р німецьке соціальне ринкове господарство під впливом політики соціал-демократичного уряду поступово перетворилося в так звану «економіку благоденства», в рамках якої механізми соціального захисту населення стали стримувати підприємницьку активність і конкурентоспроможність національного господарства. Проте німецькі компанії, що представляють великий бізнес, широко відомі на міжнародній арені. Так, на світовому ринку найбільш сильні позиції Німеччини в машинобудуванні, включаючи автомобілебудування (Volkswagen, BMW, Daimler) і енергетичне машинобудування (Siemens, Roheit Bosch, ThyssenKrupp, RWE), в хімічній і фармацевтичній промисловості (BASF, Bayer), фінансах та страхуванні (Deutsche Bank, Commerzbank, DZ Bank, Allianz, Munich Re), оптової та роздрібною торгівлі (Metro, Edeka, Phoenix Pharmahandel), енергетиці (E.ON). Всі перераховані вище компанії - приватні. Схожа на німецьку модель розвитку економіки та бізнесу, з пріоритетом приватних форм підприємницької діяльності при сильній соціальної та інфраструктурної політики держави, характерна для Австрії[56].

Навпаки, у Франції в особливій пошані виявляється саме державний сектор економіки, працювати в якому найбільш престижно і прибутково. Франція традиційно тяжіла до державного підприємництва, в ній досить сильні антикапіталістичні настрої та прагнення до «свободи, рівності і братерства». Тому соціальне ринкове господарство в його французькому варіанті означає значну опіку держави над економікою, високий рівень соціальних гарантій численним державним службовцям і обмежену підтримку приватного підприємництва. Флагманами французької економіки є компанії, частка в яких до цих пір належить державі - Renault, Air France, SNCF, France Telecom і ін. При цьому країна має один із найрозвиненіших у світі систем охорони здоров'я та соціального забезпечення. Але малий і середній бізнес у Франції, що представляє приватний сектор економіки, в силу особливостей моделі розвитку, орієнтованої на активну роль держави, не надто конкурентоспроможний на зовнішніх ринках. Втім, і багато французьких компаній з державною участю не можуть похвалитися якимись істотними успіхами (наприклад, на початку ХХ ст. Банк Credit Lyonnais був найбільшим в світі, але після його націоналізації в 1946 р істотно поступився свої глобальні позиції, а потім і зовсім був поглинений банком Credit Agricole), в той час як досягнення приватного бізнесу більш помітні. Так, серед лідерів французького бізнесу - переважно приватні компанії, такі як Totale, GDF Suez, Electricite de France - в енергетиці, BNP Paribas, Credit Agricole і Societe Generale - в сфері банківської діяльності, AXA і CNP Assurance - в страхуванні, Peugeot і Michelin - в автомобілебудуванні і виробництві шин, Carrefour і Auchan - в роздрібній торгівлі, Bouygues і Lafarge - в будівництві і будматеріалах, Vivendi - в медійному бізнесі, Sanofi - в фармацевтиці, Alstom - в транспортному машинобудуванні.

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА В КРАЇНАХ ЦСЄ

3.1. Аналіз особливостей ведення бізнесу в країнах ЦСЄ

Регіон Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) почав трансформуватися з історико-географічного поняття у геополітичне утворення наприкінці 1989 р. у зв'язку з послабленням комуністичних режимів у ряді країн. Втім становлення східноєвропейської регіональної ідентичності у формі «соціалістичної співдружності» – почало відбуватися вже наприкінці 40-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. На сьогодні регіон фактично оформився у геополітичному вимірі у регіон країн Центральної та Східної Європи. Однак питання про те, які країни його формують, залишається відкритим. У міжнародній економічній практиці не існує єдиної думки щодо того, які саме країни слід відносити до цього регіону. Більшість експертів відносять до регіону ЦСЄ транзитивні економіки, що простягаються на схід до кордону з Німеччиною та на південь – до кордону з Грецією.

За останні роки країни ЦСЄ досягли певних економічних успіхів у поглибленні ринкових перетворень. Протягом двадцятирічного трансформаційного періоду економіки регіону подолали безліч труднощів, пов'язаних з формуванням ринкових систем і економічною інтеграцією з європейськими країнами. Необхідно відзначити, що якщо на початку 1990-х рр. більшість країн регіону мали відносно рівні стартові умови і перебували приблизно на одному рівні соціально-економічного розвитку, то на сьогодні країни диференційовані за рівнем соціально-економічного розвитку.

Для аналізу особливостей ведення в країнах ЦСЄ та визначення найбільш проблемних його аспектів нам необхідно проаналізувати індекс легкості ведення бізнесу [66].

З таблиці 3.1 можемо побачити, що найкраща ситуація з поміж країн ЦСЄ за показником легкості ведення бізнесу спостерігається в Литві, яка

станом на 2020 рік посідає 11 місце серед усіх країн світу. При цьому найбільші перешкоди для бізнесу в Литві стосуються підключення до системи електропостачання, захисту інвесторів, оподаткування та процедури банкрутства (табл. 3.2). Подібною є ситуація і в інших країнах Балтії. Найбільш наближеною за індексом ведення бізнесу до країн Балтії є Словенія, яка займає 37 місце і потребує вирішення проблеми кредитування (табл. 3.2).

Таблиця 3.1.

Індекс легкості ведення бізнесу в країнах ЦСЄ

Країна	Індекс Легкості Ведення Бізнесу 2013	Індекс Легкості Ведення Бізнесу 2020
Польща	45	40
Чехія	75	41
Угорщина	54	52
Словенія	33	37
Словаччина	49	45
Литва	17	11
Естонія	22	18
Латвія	24	19

Джерело: [66], [50].

Найменших успіхів серед країн ЦСЄ, які стали членами ЄС, досягла Угорщина, яка за показником легкості ведення бізнесу в 2020 році перебуває на 52 місці. Найбільшими проблемами для підприємств Угорщини є реєстрація бізнесу, підключення до системи електропостачання та оподаткування, до значних проблем належать також захист інвесторів, отримання дозволів на будівництво, забезпечення виконання контрактів, міжнародна торгівля та кредитування (табл. 3.2). В той самий час, Польща, як країна з найбільш розвинутим фондовим ринком та ринком акціонерного

капіталу в регіоні, станом на 2020 рік за легкістю ведення бізнесу посідає 40 місце, випереджаючи такі країни, як Словаччина (45 місце), Угорщина (52 місце) та Чехія. При цьому основні проблеми для бізнесу в Польщі є такими самими, як і в Чехії (табл. 3.2).

Таблиця 3.2.

Складові індексу легкості ведення бізнесу в країнах ЦСЄ в 2020 році

Країна	Польща	Чехія	Угорщина	Словенія	Словаччина	Литва	Естонія	Латвія
Реєстрація підприємств	116	146	59	38	108	11	61	57
Отримання дозволів на будівництво	88	86	47	59	53	39	38	79
Підключення до системи електропостачання	137	146	112	32	65	75	56	83
Реєстрація власності	54	37	45	83	11	6	15	33
Кредитування	3	55	55	109	42	28	42	3
Захист інвесторів	52	98	128	14	115	68	68	68
Оподаткування	113	122	124	54	102	56	32	49
Міжнародна торгівля	49	68	70	48	108	15	7	17
Забезпечення виконання контрактів	55	75	15	52	65	17	26	21
Процедура банкрутства	37	29	70	41	38	44	66	43

Джерело: [66]

Для порівняння варто також згадати й про ситуацію в Україні, яку детальніше ми розглянули у наступному розділі нашої роботи. Станом на 2020 році за легкістю ведення бізнесу Україна вийшла на 64 місце порівняно

зі 140 місцем у 2013 році. Найбільшими проблемами для ведення бізнесу в нашій країні є підключення до системи електропостачання, рівень оподаткування, процедура банкрутства, ведення міжнародної торгівлі, захист інвесторів, а також реєстрація прав власності (табл. 3.2).

Індекс легкості ведення бізнесу доступний лише за 2013 - 2020 роки.

Успіхи становлення сучасного бізнесу в країнах Центральної і Східної Європи (ЦСЕ) були пов'язані із дією ряду додаткових примусових або сприятливих факторів. Укладені напочатку 90 – х років так звані Європейські угоди про асоціацію із наступною гарантією входження до ЄС поставили ці країни у жорсткі умови виконання програм наближення бізнесової діяльності до параметрів їх майбутнього існування в межах спільного європейського господарського простору. Згідно 6-ої статті зазначених угод були створені спільні з ЄС комісії, які щорічно перевіряли й давали оцінку п'ятирічному «прогресу при введенні ринкового господарства» в державах – асоціантах. Ці країни почали отримувати допомогу із фондів ЄС, користуватися послугами консультантів з проблем сучасної організації бізнесової діяльності. Різко зріс приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ), при цьому не тільки з самого ЄС, але й з великих ТНК, США, Японії, Південної Кореї та інших передових країн світу, які розраховували на майбутню дислокацію своїх філіалів на спільному інтегрованому терені після входження асоціантів до Європейського Союзу.

Нічого такого не було у відносинах країн СНД із західними партнерами. Угоди про партнерство і співробітництво середини 90 – х років (Україна першою серед цих держав отримала таку угоду 16 червня 1994 року) мали рекомендаційний характер й не могли викликати посилений інтерес західних інвесторів до всього комплексу галузей їх економіки. Більше значення для формування бізнес – середовища мали доволі жорсткі приписи міжнародних фінансових організацій (Світового банку, ЄБРР й особливо МВФ), із виконанням яких була пов'язана можливість отримання від них кредитів стабілізаційного характеру. Але країни СНД знайшли спосіб

імітувати виконання таких настанов міжнародних кредиторів шляхом прийняття правових актів на вимогу цих організацій, які на практиці виконувалися частково, або зовсім не виконувались. Відносно велика частка іноземних вкладень у реальний сектор існує лише у Казахстану та Азербайджану, зараз швидко зростає у Узбекистану, але всі вони спрямовані лише до видобувної промисловості – розробки нафтових та газових родовищ, видобутку кольорових металів та іншої промислової сировини. Характерний розподіл ПІІ в Україні, яка не має привабливих для іноземного капіталу джерел енергетично – сировинного характеру. При цьому 33,7% загальної суми ПІІ приходилося на фінансові установи, 10,7% - на торгівлю та ремонтне обслуговування (в основному імпортованих автомобілей та побутової техніки), 10,6% - на операції із нерухомим майном, оренду тощо. Таким чином основна частина таких інвестицій не була пов'язана із найбільш важливими галузями української промисловості, не могла сприяти підвищенню її технологічного рівня, посилення в ній інноваційних осередків. Внаслідок відсутності привабливих об'єктів та інертного бізнес – середовища Україна має низькі загальний обсяг зарубіжних інвестицій – всього 44780,0 млн. доларів та їх показник на душу населення – 978,5 доларів, що неспівставно з її економічним потенціалом [50].

3.2. Рівень економічної свободи та його чинники в країнах ЦСЄ.

Важливим показником якості сформованих інститутів в країнах світу є індекс економічної свободи (табл. 3.3, 3.4). За цим показником такі країни, як Естонія, Литва та Чехія демонструють цікаві результати. Це можна пояснити специфікою обрахунку даного індексу, оскільки значна його частка формується на основі показників свободи переміщення капіталу та робочої сили, а також рівня бюджетних обмежень, за якими країни ЦСЄ є дуже подібними до обраних розвинутих країн світу, оскільки є членами ЄС (табл. 3.3). Найгіршою ж за цими показниками є ситуація в Україні. Аналізуючи динаміку індексу економічної свободи протягом 1995 - 2023 років, можемо зробити висновок щодо наявності загальної тенденції до зростання економічної свободи в країнах ЦСЄ (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Індекс економічної свободи в країнах ЦСЄ

Країна	Місце країни за індексом економічної свободи 2023р.	Індекс економічної свободи 2023	Індекс економічної свободи 2014	Індекс економічної свободи 1995
Польща	40	67,7	67	50,7
Чехія	21	71,9	72,2	67,8
Угорщина	54	64,1	67	55,2
Словенія	37	68,5	62,7	50,4
Словаччина	33	69,0	66,4	60,4
Литва	20	72,2	73	49,7
Естонія	6	78,6	75,9	65,2
Латвія	17	72,8	68,7	55,0
Україна		54,1(2022р.)	49,3	39,9

Джерело: сформовано автором на основі джерел [66], [50].

Таблиця 3.4.

**Складові індексу економічної свободи в країнах ЦСЄ та деяких
розвинутих країнах світу в 2023 році**

Країна	Верховенство права		Бюджетні обмеження		Відкритість ринків		
	Права власності	Корупція	Державні видатки	Фіскальна свобода	Торгівля	Інвестиції	Фінансовий ринок
Польща	60	54,8	43,2	76,1	87,8	70	70
Чехія	70	45,3	43,8	81,7	87,8	80	80
Угорщина	60	48,6	26,8	81,1	87,8	75	70
Словенія	60	61	22,6	58,9	87,8	70	50
Словаччина	50	41,8	56	80,2	87,8	80	70
Литва	60	49,9	55,9	92,9	87,8	80	80
Естонія	90	64,2	56	80,4	87,8	90	80
Латвія	50	43,6	54,9	84,6	87,8	85	50
Україна	30	21,9	37,5	79,1	86,2	20	30

Джерело: сформовано автором на основі джерела [50].

Показники, наведені в таблиці 3.4., коливаються від 0 до 100. Чим ближчими вони є до 100, тим кращою є ситуація в країні за кожною конкретною складовою індексу економічної свободи. Відповідно з даних таблиці 3.4. ми бачимо, що найгіршою є ситуація в Україні порівняно зі всіма країнами ЦСЄ.

Отже, станом на кінець 90-х років ХХ ст. значна кількість постсоціалістичних країн Європи опинились перед необхідністю звільнення своїх держав від тиску впливових економічних груп, оскільки без цього неможливо побудувати справжню ринкову економіку. Інші ж країни, такі як Польща, Угорщина, Чехія, Словенія та Естонія стали досить добре функціонуючими правовими державами, від яких, на той час, дещо

відставали Литва, Латвія, Болгарія, Словаччина та Румунія. Ці країни здійснили значну реструктуризацію своїх економік, їх економічне зростання почалося в другій половині 90-х років, а деякі з них на кінець першого десятиріччя трансформації потрапили до найбільш швидко зростаючих економік Європи. Варто відзначити, що значну роль в досягненні таких результатів відіграли, як певні внутрішні економічні та політичні процеси, так і Європейський Союз, який допоміг зміцнити та модернізувати регулятивні та адміністративні можливості зазначених країн, встановив певні цілі та відповідно надав фінансову та технічну допомогу для їх досягнення. ЄС відіграв також значну опосередковану роль, розмістивши ці країни в регулятивному конкурентному середовищі шляхом більш чи менш примусового відкриття їх економік [64]. Одним з доказів позитивного впливу членства в ЄС на інституційне середовище країн ЦСЄ є динаміка індексу економічної свободи протягом 1995-2023 років, представлена в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5.

Індекс економічної свободи в країнах ЦСЄ в 1995 - 2023 роках

Країна	1995	2000	2003	2007	2011	2014	2023
Польща	50,7	60,0	61,8	58,1	64,1	67,0	67,7
Чехія	67,8	68,6	67,5	67,4	70,4	72,2	71,9
Угорщина	55,2	64,4	63,0	64,8	66,6	67,0	64,1
Словенія	50,4	58,3	57,7	59,6	64,4	62,7	68,5
Словаччина	60,4	53,8	59,0	69,6	69,5	66,4	69,0
Литва	49,7	61,9	69,7	71,5	71,3	73,0	72,2
Естонія	65,2	69,9	77,7	78,0	75,2	75,9	78,6
Латвія	55,0	63,4	66,0	67,9	65,8	68,7	72,8
Україна	39,9	47,8	51,1	51,5	45,8	49,3	56,2 (2021р.)

Джерело: сформовано автором на основі даних [50].

Як ми бачимо, країни ЦСЄ за індексом економічної свободи поступово наближаються, а деякі вже наблизилися, до рівня розвинутих країн світу. Позитивна тенденція прослідковується і в Україні, проте до повномасштабного вторгнення РФ, у 2021 році, вона досягла лише приблизного рівня деяких країн ЦСЄ 1995 року. Відповідно до показників індексу економічної свободи, а також індексу легкості ведення бізнесу, проаналізованому нами в попередньому параграфі, можемо зробити висновок, що правове середовище діяльності акціонерних товариств в країнах ЦСЄ протягом 1995 - 2023 років дійсно покращилося. Оскільки поштовхом до такого покращення, без сумніву, стало отримання членства цих країн в Європейському Союзі.

Порядок розташування інституційних перешкод за ступенем значимості в країнах ЦСЄ та розвинутих країнах Європи також різниться. Зокрема, інституційні перешкоди на ринку праці для розвинутих країн Європи є більш значимими, ніж, наприклад, інституційні перешкоди, пов'язані з якістю судової системи, дотриманням формальних норм, а також макроекономічною нестабільністю та невизначеністю економічної політики.

Аналізуючи динаміку індексу економічної свободи протягом 1995 - 2023 років, можемо зробити висновок щодо наявності загальної тенденції до зростання економічної свободи як в країнах ЦСЄ, які є членами ЄС, так і в Україні до повномасштабного вторгнення РФ (табл. 3.4).

3.3. Перешкоди функціонування бізнесу та рівень економічної свободи в Україні.

Сьогодні в Україні відбуваються складні соціально-політичні процеси, як і обумовлюють втілення складної діалектики загального і специфічного лише для України, традиційного і нового, загальнолюдського і національного досвіду. Відбувається болісне ламання усталених стереотипів мислення – спадок радянського періоду нашої історії – стійка загальна підозра, збереження негативного ставлення до бізнесу, наявність різноманітних забобонів відносно підприємців та їх ролі у суспільстві. Замість традиційного розуміння підприємництва як діяльності, яка спрямована, насамперед, на отримання прибутку від виробництва, реалізації товарів і послуг та розподілу його між учасниками, приходять уявлення про підприємство як джерело зростання суспільного добробуту. Відбуваються зміни і серед самих підприємців, більшість яких поступово усвідомлюють той факт, що на отримання підприємницького прибутку, окрім традиційних, значний вплив справляють чинники, які не мають безпосереднього відношення до виробничо-господарської й збутової діяльності підприємства. Для забезпечення економічної ефективності сучасним компаніям уже недостатньо виробляти якісні товари і послуги, необхідно також активно брати участь у вирішенні соціальних проблем власного персоналу і місцевих громад, системно вибудовувати свої відносини з діловими партнерами, акціонерами, ЗМІ, органами влади, споживачами, різноманітними громадськими групами. Тобто впроваджувати у свою діяльність принципи соціальної відповідальності. Як показує зарубіжний досвід, саме соціальна відповідальність може надати значні конкурентні переваги для розвитку вітчизняного бізнесу.

Рівень свободи економіки розраховується за середнім арифметичним десяти показників: свобода бізнесу, торгівлі, фінансового сектору, інвестицій, праці, монетарна і фіскальна свобода, гарантії прав власності, а

також розмір бюрократичного апарату та рівень захисту від корупції. Максимально можливе значення – 100, яке свідчить про відсутність адміністративного тиску на підприємство.

За рівнем економічних свобод у 2013 р. Україна посіла 161-е місце із 185 країн світу. Правда, кількісні показники отримали лише 177 країн. Серед колишніх республік СРСР гірші показники в Узбекистані (162) і Туркменії (169). У Росії, наприклад, 139 місце, у Білорусі –153, у Молдови – 115. Досить стійкі позиції в рейтингу займають країни Балтії та Східної Європи: Естонія (13), Литва (55), Чехія (29), Латвія (23), Польща (57) (табл. 1). Це також найгірший результат у Європі: серед усіх європейських країн Україна посідає останнє місце.

Таблиця 3.6.

Індекс економічної свободи окремих країн у 2013–2023 рр.

Країна	Роки	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Естонія		75,3	75,9	76,8	77,2	79,1	78,8	76,6	77,7	78,2	80,0	78,6
Литва		72,1	73,0	74,7	75,2	75,8	75,3	74,2	76,7	76,9	75,8	72,2
Чехія		70,9	72,2	72,5	73,2	73,3	74,2	73,7	74,8	73,8	74,4	71,9
Латвія		66,5	68,7	69,7	70,4	74,8	73,6	70,4	71,9	72,3	74,8	72,9
Польща		66,0	67,0	68,7	69,3	68,3	68,5	67,8	69,1	69,7	68,7	67,7
Україна		46,3	49,3	46,9	46,8	48,1	51,9	52,3	54,9	56,2	54,1	-

Джерело: Складено авторами на підставі даних [62].

Варто зазначити, що показники України то знижувалися то зростали, починаючи з 2013 року, тобто десять років поспіль. Лише за останні роки в країні зменшилися шість із десяти свобод. До найбільших проблем відносяться корупція, недосконалість фінансової системи, бюрократичні перешкоди, які ускладнюють комерційні операції і створення бізнесу. Неefективними й обтяжливими лишаються регуляторні і правові межі. Майже не спостерігається прогресу в залученні іноземних інвестицій: зарубіжних інвесторів лякає корупція, яка, за свідченням *Heritage Foundation*, поширилася серед усіх верств суспільства і рівнів влади, а також проникла в усі сфери економіки.

Через бюрократичні бар'єри іноземним інвесторам недоступна значна кількість секторів економіки, а укладені з ними угоди не завжди захищені правовою системою, якій не вистачає незалежності й повноважень.

Україна лишається позаду інших, насамперед європейських, країн у сфері створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва. Звичайно, така ситуація не може не впливати на становлення соціальної відповідальності українського підприємництва.

Сьогодні соціальна відповідальність бізнесу сприймається українськими підприємцями скоріше за все як маркетингова або PR-технологія, обмежується соціальними акціями і, відповідно, у такому вигляді не може сприяти сталому розвитку як на мікро-, так і на макрорівні, а також підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у довгостроковій перспективі.

Зокрема, увага до таких акцій підвищується, як правило, перед виборчими кампаніями. Такі передвиборні пожертвування здійснюються з метою одержання певних політичних чи економічних дивідендів. Але мало хто з представників бізнесу замислюється про те, що, зрештою, такий підхід не завжди виправдовує надії й очікування зацікавлених сторін і може негативно позначитися на репутації бізнесу.

Незважаючи на це, в Україні є компанії, які впроваджують програми соціальної відповідальності, що ґрунтуються на діалозі і вивченні інтересів зацікавлених груп. Насамперед, це компанії, які використовують наукоємні виробничі процеси або надають складні послуги, що ґрунтуються на вивченні потреб споживачів, а також компанії, які працюють у галузях, де існує жорстка конкуренція.

Характеристика рівня економічних свобод в Україні можлива на основі ряду міжнародних рейтингів (табл. 3.7).

Таблиця 3.7.

**Сучасний стан рівня економічної свободи в Україні
за міжнародними індексами**

№	Назва у рейтингу	Значення / Місце у рейтингу						Загальна характеристика рівня економічної свободи
		2016	2017	2018	2019	2020	2021	
1	Індекс економічної свободи	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	«пригнічує свободу»
		152	162	163	163	161	155	
2	Індекс економічної свободи за версією інституту Катона	...	5,84	6,12	6,2	середній
		...	107	101	97	
3	Міжнародний індекс захисту прав власності	4,3	4,2	4	4	4,2	4,3	Низький рівень (5 найнижча зона)
		82	97	117	118	113	86	

* ... - значення оцінок не визначались

Джерело: Складено автором на основі даних[62, 68, 70]

Рейтинги України є низькими і характеризують її як країну з обмеженими свободами. Низькі позиції у рейтингах свідчать про не ліберальну політику: держава збільшує економічне навантаження на приватний сектор і обмежує економічні свободи, але при цьому неефективно виконує свої функції. Узагальнюючи оцінки різних рейтингів, дослідження вітчизняних і закордонних авторів можна сформулювати основні чинники обмеження економічної свободи в Україні, що стримують розвиток ринкового середовища і спричиняють неефективність державної політики:

1. Обмеження свобод підприємницької діяльності, що проявляється у наявності бюрократії, корупції, зарегульованості дозвільних процедур, ускладненості процедури банкрутства.

2. Обмеження інвестиційної свободи: виконання контрактів не гарантовано, не достатньо забезпечені умови для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, значна корупція.

3. Слабкий захист прав власності: низький рівень захисту майнової та інтелектуальної власності, суперечливість законодавства, неефективність судової системи, бюрократія, рейдерство.

4. Обмеження фінансової свободи: неефективність банківської системи, нерозвиненість фондового ринку, високі фінансові ризики, недоступність кредитних ресурсів для суб'єктів.

5. У сфері свобод трудових відносин проблемними питаннями є погіршення зайнятості та умов праці, низький рівень захисту трудових прав.

6. Неефективність державного регулювання: зростання бюджетних витрат по відношенню до ВВП, накопичення державного боргу.

7. Обмеження фіскальної свободи проявляється у зростанні податкового тягаря, складній процедурі адміністрування податків, неефективності перерозподілу. Підвищення рівня економічної свободи в Україні залежить від здійснення реформ, направлених на подолання цих слабких сторін.

За майже 30 річний період України величина індексу економічної свободи України зросла з 39,9 балів (1995 рік) до 54,1 балів (2022 рік), причому з 1995 року по 2002 рік Україна була у групі країн з так званою «невільною економікою», з 2003 по 2008 роки країна покращила свій рейтинг і піднялась до позиції в групі країн з «переважно невільною» економікою з найвищим рівнем економічної свободи у 2005 році – 55,8 бали. Однак, починаючи з 2009 року, індекс економічної свободи є нижчим за 50 балів, що зараховує Україну до групи країн, де економічна свобода обмежується і є репресивною[50].

Крім того, Україна знаходиться на останньому місці в рейтингу серед європейських країн та посідає позицію значно нижчу за середньосвітову (таблиця 3.7).

З десяти критеріїв, що визначають загальний індекс економічної свободи, Україна має високі бали лише з трьох: у сфері торгівлі (84,4 бали), фіскальної (78,2 бали) та монетарної свободи (67,7 бали). Найнижчі бали отримано щодо свободи інвестицій (20 балів), свободи від корупції (24 бали), державних витрат (29,4 бали), захисту прав власності та фінансової свободи (по 30 балів).

Таблиця 3.8.

Індекс економічної свободи України та його складові у 2021 році

Загальний бал	Свобода бізнесу	Свобода торгівлі	Фіскальна свобода	Державні витрати	Монетарна свобода	Свобода інвестицій	Фінансова свобода	Захист прав власності	Свобода від корупції	Свобода трудових стосунків
46,1	46,2	84,4	78,2	29,4	67,7	20,0	30,0	30,0	24,0	51,2
Середньосвітовий рівень										
57,9	62,9	72,5	74,8	58,1	72,4	49,3	47,3	42,2	39,3	59,8

Джерело[50].

З десяти критеріїв, що визначають загальний індекс економічної свободи, Україна має високі бали лише з трьох: у сфері торгівлі (84,4 бали), фіскальної (78,2 бали) та монетарної свободи (67,7 бали). Найнижчі бали отримано щодо свободи інвестицій (20 балів), свободи від корупції (24 бали), державних витрат (29,4 бали), захисту прав власності та фінансової свободи (по 30 балів).

Слід зазначити, що порівняно з минулим роком рівень економічних свобод в Україні виріс на 0,3 бала, що дозволило країні піднятися в рейтингу на одну сходинку. Це відбулося за рахунок позитивних зрушень у сфері монетарної політики, фіскальної свободи, свободи від корупції та свободи

праці. Але таке зростання має досить скромний вигляд хоча б тому, що ще в 2006 році Україна посідала 117-те місце, будучи «переважно невільною».

Укладачі рейтингу вважають, що основи економічної свободи в Україні є достатньо крихкими, оскільки показники інвестиційної, фінансової свободи та свободи прав власності декілька років поспіль залишаються на тому ж рівні (20, 30 і 30 балів відповідно) і є значно нижчими за загальний рейтинг України та середньосвітовий рівень, а також погіршилися позиції у сфері ведення бізнесу, торгівлі та державних видатків.

Рівень інвестиційної свободи в Україні (20 балів) значно нижчий від середньосвітового (49,3 бали). Причинами низького рівня свободи інвестицій експерти називають складність і суперечливість українського законодавства, що регулює інвестиційну діяльність, нерівність умов для українських та іноземних інвесторів та слабкий правовий захист інвесторів, непрозорий приватизаційний процес та інші причини, що обмежують легкість інвестування коштів в Україну.

Основними причинами зниження рейтингу України названо неефективність державних витрат і корупція, які тісно пов'язані між собою. Показник державних витрат (29,4) майже удвічі менший від середньосвітового показника (58,1). Державні витрати досягли 48,5 % ВВП, бюджетний дефіцит складає понад 3 % ВВП останніми роками, і державний борг досяг 40 % ВВП.

Висока і всепоглинаюча корупція впливає на всі економічні процеси в Україні. Зазначимо, що за індексом сприйняття корупції, який визначає авторитетна міжнародна правозахисна організація Transparency International, Україна в 2011 році посідала 152 місце серед 183 досліджуваних країн [6]. Нагадаємо, що цей індекс ранжує країни і території відповідно до їх рівня сприйняття корупції в державному секторі, оцінка виставляється за шкалою від 0 (дуже високий рівень корупції) до 10 (дуженизький рівень). Слід зазначити, що Україна має лише 2,3 бали і поділяє сходинку разом з Таджи-

кистаном та розташована поруч із такими країнами як Уганда, Того, Республіка Конго, Гвінея-Бісау, Кенія, Лаос тощо.

Слабкий захист прав власності та поширена корупція значно знижують бажання займатися підприємницькою діяльністю та підривають перспективи довгострокового економічного розвитку. Судова система не вільна від політичного втручання, підлягає адміністративному тиску, відзначено суттєву судову корупцію. Політична нестабільність продовжує заважати розвитку українського приватного сектору. Втручання уряду та загроза експропріації приватного майна обмежують економічну активність в країні.

Серед чинників, які значно вплинули на зниження індексу економічної свободи є рівень фінансової свободи. Фінансова свобода оцінює ступінь банківської ефективності та певною мірою незалежність від державного втручання і контролю фінансового сектора країни. Низький рівень фінансової свободи свідчить про надмірне втручання держави у діяльність банківської системи та розміщення кредитів, значний вплив державного регулювання фінансових послуг та складність створення нових фінансових установ, як наслідок, банки є недокапіталізованими, велика кількість неповернутих позик продовжує віддзеркалюватись на банківській системі. Рейтинг зазначає, що слаборозвинений фінансовий сектор України з великими зусиллями надає необхідні кредити для розвитку приватного сектора, водночас нормативно-правова база залишається непрозорою та обтяжливою.

Експерти Heritage Foundation вважають, що сучасна фінансова система України є слабкою і недорозвиненою (це стосується, насамперед, страхового ринку, недержавних пенсійних фондів, ринку капіталу) і фактично не виконує своїх прямих функцій – забезпечувати стабільний грошовий обіг, формувати потоки інвестицій і страхувати їх від фінансових ризиків. Диспропорція української фінансової системи виявляються наочніше відносно високих темпів зростання кредитів і запозичень, як зовнішніх, так і

внутрішніх. Обсяг державного боргу, окрім коштів Міжнародного валютного фонду, збільшувався також за рахунок кредитів від інших міжнародних організацій, що перетворило Україну на одного зі світових лідерів серед позичальників. Збільшення державного боргу здійснюється значною мірою за рахунок його зовнішньої частини, яка номінується у вільно конвертованих грошових одиницях, що несе додаткові ризики через коливання курсів валюти [27, с. 233].

Отже, всі елементи фінансової системи (державні фінанси, банківський і небанківський фінансовий сектор) потребують перебудови. Особливо актуальним є реформування державних фінансів, насамперед державного бюджету, який не має довгострокового цільового планування і обмежується реалізацією поточних політичних завдань через політичну нестабільність, непрофесійність у формуванні і використанні фінансових ресурсів.

Реформування економіки України в контексті інтеграції до ЄС являє собою тривалий і складний процес, який включає не тільки власне ринкові, але й глибокі інституційні зміни, докорінне перетворення системи державного регулювання економіки. Вихід вітчизняної економіки із затяжної системної кризи на траєкторію зростання зумовлює необхідність розробки напрямків дерегуляції більшості економічних відносин, оскільки пряме державне регулювання в Україні не зумовило підвищення ефективності економіки. Однією з головних причин, що знижує дієвість прямих інструментів державного регулювання є значний обсяг тіньової економіки. Обсяги тіньової економіки в Україні, за різними оцінками, становлять 20-50% ВВП.

Основним напрямом державної політики щодо підвищення ефективності економіки, вдосконалення інституційного середовища та підвищення рівня економічної свободи є дерегуляція економіки (на основі законодавчого обмеження ступеня державного втручання в економіку,

підвищення ролі економічних методів регулювання ринків і ступеня прозорості механізмів економічної політики).

У світовій практиці дерегуляція відображає зняття зайвих адміністративних бар'єрів у регулюванні економічної діяльності та передачу частини функцій контролю та регулювання від державних та муніципальних органів влади до громадських спілок та асоціацій суб'єктів господарювання з метою підвищення ефективності виконання цих функцій.

Дерегуляція не передбачає суттєвого зниження ролі держави в економіці. Вона передбачає зниження або усунення адміністративних бар'єрів. До таких бар'єрів належать встановлені державою або місцевим самоврядуванням обов'язкові правила ведення економічної діяльності, приватні витрати від ведення яких для суб'єкта економічної діяльності перевищують його приватні вигоди з урахуванням ефекту доходу [2]. Отже, такі бар'єри призводять до чистих суспільних втрат.

Результатом дерегуляції економіки є зростання економічної свободи суб'єктів господарювання. Результати досліджень міжнародних експертів і оцінки рейтингів доводять, що у країнах із більшим рівнем економічних свобод рівень добробуту є вищим. Не заперечним залишається факт, що для забезпечення стійкого економічного розвитку країни визначальним стає забезпечення верховенства права, захисту приватної власності та розвинутого інституційного середовища, відкрита політика щодо зовнішньої торгівлі та інвестицій. Характеристику рівня економічних свобод та сприятливості підприємницького середовища, що відображає характер і успішність реформ в Україні можна здійснити на основі ряду міжнародних рейтингів.

Рейтинги України є низькими і характеризують її як країну з обмеженими свободами. Низькі позиції у рейтингах свідчать про не ліберальну політику: держава збільшує економічне навантаження на приватний сектор і обмежує економічні свободи, але при цьому неефективно

виконує свої функції. Узагальнюючи оцінки різних рейтингів, дослідження вітчизняних і закордонних авторів можна сформулювати основні чинники обмеження економічної свободи в Україні, що стримують розвиток ринкового середовища і спричиняють неефективність державної політики. Основними серед них є: обмеження свобод підприємницької діяльності (наявність бюрократії, корупції, зарегульованість дозвільних процедур, складність процедури банкрутства); обмеження інвестиційної свободи; слабкий захист прав власності; сфера свобод трудових відносин відзначається зниженням зайнятості та погіршенням умов праці, низьким рівнем захисту трудових прав; обмеження фіскальної свободи проявляється у зростанні податкового тягаря, складній процедурі адміністрування податків, неефективності перерозподілу. Підвищення рівня економічної свободи в Україні залежить від здійснення реформ, направлених на подолання цих слабких сторін.

За останні роки, до повномасштабного вторгнення РФ спостерігалось покращення рейтингу України щодо легкості ведення бізнесу. Цьому сприяли реформи направлені на спрощення процедури реєстрації бізнесу та прав власності. Доступними, за оцінками міжнародних експертів, є процедури отримання кредитів. Однак низькі позиції України в рейтингу щодо підключення до електромереж, отримання дозволів на будівництво, процедури банкрутства, системи оподаткування, ведення міжнародної торгівлі, забезпечення виконання контрактів.

Індекс процвітання дозволяє оцінити зміни у восьми категоріях: стан економіки, соціальної сфери, державного управління, можливості для розвитку підприємництва, охорона здоров'я, персональна свободи та безпека громадян у їхніх державах на основі результатів опитувань громадян країн. Україна має низькі рейтинги і вони з роками погіршуються відносно економічної ситуації, державного управління, охорони здоров'я, особистої безпеки. Результати опитувань показують недовіру до влади, несприятливість підприємницького середовища. Рівень інноваційної

активності залишається дуже низьким. Хоча оцінки громадянських свобод оцінюються як посередні, лише 10% громадян звертаються зі скаргою до офіційних осіб, що вказує на дуже низький рівень громадянської свободи. 81,5% опитаних вважають владу корумпованою [58].

За оцінками Transparency International Україна оцінюється як одна з найбільш корумпованих країн світу. Спеціалісти відзначають початок реформ, однак вони є повільними і не послідовними [61].

Результати позицій України у міжнародних рейтингах показали, що основними причинами низької ефективності державного регулювання економіки є: недосконалість, часта зміна і суперечливість законодавства, повільне здійснення економічних реформ, відсутність взаємодії та узгодженості між учасниками регуляторного процесу, зарегульованість дозвільних процедур, відсутність зацікавленості місцевої влади у підтримці господарюючих суб'єктів (в силу незначної частки податкових надходжень до доходів відповідних рівнів), фіскальний характер вітчизняної податкової системи (на шкоду стимулюючій функції податків), низька ефективність бюрократії, що приводить до надлишкового регулювання і корупції.

У листопаді цього року завершилася 14 хвиля дослідження стану й потреб малого та середнього бізнесу (МСБ) в умовах великої війни. Дослідження провели Advanter Group та Центр розвитку інновацій у співпраці з Мінекономіки, Мінфіном, Мінцифри, Мінвідновлення, Державною регуляторною службою та Коаліцією бізнес-спільнот за модернізацію України. Організатори опитали 562 власників та CEO підприємств МСБ. "Український малий та середній бізнес вказує на негативні умови для ведення бізнесу. Показник Ukrainian Business Index, який демонстрував незначне зростання протягом першої половини 2023 року, залишається на низькому рівні (36,3 зі 100) і знизився порівняно з результатом 13 хвилі дослідження (38,2). Це свідчить про те, що бізнес не бачить перспектив покращення економічної ситуації і ділового середовища в найближчі місяці.

Показник очікування бізнесу від результатів діяльності у 2023 році також знизився. Прогнозується зростання оборотів на 6,3% порівняно з 2022 роком (попередній показник становив 8,2%). Бізнес вказує на негативні фактори, які заважають відновленню та розвитку підприємницької діяльності. Серед них – непрогнозованість розвитку ситуації і дій держави, відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів, посилення тиску силовиків та контролерів, брак кваліфікованої робочої сили, відсутність доступу до фінансового ресурсу для поповнення обігових коштів та реалізації проєктів розвитку. Серед пріоритетних реформ бізнес виділяє боротьбу з корупцією, податкову та судову реформи, покращення доступу до фінансових ресурсів.

Індекс активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index) у листопаді становив 36,3 зі 100 можливих. Індекс трохи впав порівняно із серпнем (38,2), але залишався вище локального мінімуму, зафіксованого у вересні 2022 року (33,9). Це падіння свідчить про втому бізнесу від невизначеності і стагнації, при цьому кількість замовлень від клієнтів та об'єми випуску продукції не змінилися. Бізнес перестав накопичувати товарні запаси, що спостерігалось із серпня 2023 року [69].

За результатами десяти місяців роботи 9,6% підприємств залишаються зупиненими чи майже не працюють. У серпні цей показник становив 12,8%. 13,8% підприємств вказали на зростання обсягів робіт порівняно з планом, 25,5% підприємств діють у межах запланованих показників на 2023 рік, 51,2% закінчили десять місяців з фінансовими показниками, нижчими за очікувані [69].

Середньозважений показник очікуваних оборотів бізнесу у 2023 році проти 2022 року впав з 8,2% (оцінка, отримана в серпні 2023 року) до 6,3%. Не бачать перспектив 19% підприємств (вказали, що бізнес не працюватиме або буде працювати на рівні до 50% від оборотів попереднього року). Найбільше заважає бізнесу у відновленні непрогнозованість ситуації в країні (53,6%) та відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів

(51,7%). Більш суттєвою проблемою для бізнесу стала відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів – 51,7% проти 47,6% в серпні. Фактор непередбачуваності дій держави знизився із 47,7% до 42,3%. 44,2% підприємств зіткнулися з проблемою блокування податкових накладних. Цей показник упав порівняно з попередньою фазою дослідження в серпні (49,9%), але продовжує суттєво переважати інші проблеми. Більш ваговою стає проблема логістики. У листопаді на цю проблему вказали 23% респондентів, тоді як у серпні цей показник становив 17,5%.

Найбільш пріоритетним завданням для влади, як і в попередній хвилі опитування, 68% підприємців вважають знищення корупції, 44,1% – необхідність покращення доступу до кредитів. Значна частка підприємців указала на необхідність проведення судової реформи (41,4%) та податкової реформи (35,4%) [69].

ВИСНОВКИ

Проблематика визначення оптимального рівня економічної свободи у сучасному світі набуває нових аспектів під впливом глобалізації, зростання соціальних функцій держави, урізноманітнення факторів економічного зростання. Однак, незаперечним є висновок, що у країнах із більшим рівнем економічної свободи добробут населення є вищим.

В Україні не забезпечується рівність прав усіх суб'єктів господарювання, а економічні свободи носять формальний характер. Це призводить до невиправданих негативних наслідків: зростання масштабів тіньової економіки, формування фінансово-промислових груп, зростання економічної злочинності, бюрократії. Дієвість же економічних реформ прямо залежить від рівня економічної свободи для всіх суб'єктів ринкової економіки. Перспективи розвитку економіки і подолання кризових явищ пов'язані з поєднанням гнучкого державного регулювання із посиленням економічних свобод суб'єктів господарювання.

Подальшого дослідження потребують питання визначення переліку складових оцінки економічної свободи, розробкою дієвих механізмів посилення економічних свобод в умовах трансформації ринкових відносин.

Аналіз індексу економічної свободи України в розрізі його 10 компонентів показує, що значення лише двох компонентів – «свобода торгівлі» і «фіскальна свобода» перевищують середньосвітові. Особливо низькі значення порівняно з середньосвітовими отримали такі компоненти як «державні витрати», «свобода інвестицій», «фінансова свобода», «захист прав власності», «свобода від корупції».

Експерти Heritage Foundation вважають, що банківська система України є неефективною, фінансовий сектор недорозвиненим, а фінансова система в цілому є слабкою і фактично не виконує своїх прямих функцій.

Держава активно втручається не тільки у функціонування фінансового сектора, а й в економіку в цілому практично за всіма напрямками, стримуючи

розвиток вільного ринку і заважаючи процесам ринкового ціноутворення і конкуренції.

Досвід передових країн світу свідчить про чітке розмежування повноважень держави і вільного ринку, що забезпечує досягнення найбільшого ефекту для країни. Адже результатом відсутності економічної свободи є лише бідність і низькі темпи економічного зростання.

Збалансування міри втручання держави в розвиток національного господарства з дією ринкових регуляторів є актуальною проблемою більшості країн. Простеження закономірностей у тенденціях зв'язків між значеннями індексів економічної свободи та окремими індикаторами розвитку держав дозволяє ідентифікувати можливі джерела інтенсифікації економічного зростання.

Україна вже більше 6 років (за рішенням Ради міністрів ЄС – з 30.12.2005 р., США – з 17.02.2006 р.) має статус країни з ринковою економікою, з 16.05.2008 року є членом Світової організації торгівлі та планує стати членом Євросоюзу, але дивлячись на її регрес в напрямі концепції стійкого розвитку, можна сказати, що країна ще довго не зможе потрапити в ЄС, оскільки економічний вимір погіршується та віддаляє країну в рейтингу сталого розвитку.

Таким чином, проблеми України щодо економічної свободи потребують оперативного вирішення та визначення необхідних економічних реформ.

Проаналізувавши динаміку індексу економічної свободи протягом 2013 - 2023 років, можемо зробити висновок щодо наявності загальної тенденції до зростання економічної свободи в країнах ЦСЄ.

Зважаючи на те, що під економічною свободою розуміють відсутність державного втручання або перешкод виробництву, розподілу і споживанню товарів і послуг, за виключенням необхідного громадянам захисту і підтримки свободи як такої, її розширення є тим чинником, який сприятиме розвитку українського бізнесу і, відповідно, становленню його соціальної

відповідальності. Реалізація вітчизняним бізнесом принципів соціальної відповідальності активно вплине не лише на підвищення рівня і якості життя населення, зміну відношення споживача до соціально відповідальних компаній, але і на підвищення конкурентоспроможності українських підприємств на світових ринках за рахунок використання єдиних етичних норм і стандартів ведення бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берггрен Н. Преимущества экономической свободы [Електронний ресурс] / Н. Берггрен. — Режим доступу : http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.
2. Березовенко С. М. Кон'юнктура світових товарних ринків. Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ: ВПЦ Київський ун-т, 2018. 271с.
3. Боярська М.О. Аналіз стратегії розвитку підприємства / М.О. Боярська // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 5. С. 306-310.
4. Вікіпедія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ua.wikipedia.org>.
5. Вінніченко І.І. Сутнісна характеристика розвитку підприємства соціально-економічної системи. Економіка, фінанси, право. 2018. № 5. С. 8-13.
6. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины / В. Геец // Экономика Украины. — 2010. — № 3. — С. 4–20.
7. Головінов М.І. Стратегія розвитку підприємства: сутність і ознаки / М.І. Головінов, О.І. Литвинов. Науковий вісник: Зб. науково-технічних праць. Львів: Національний лісотехнічний університет України. Вип. 21.19. С. 224-228.
8. Горбаль Н. І., Гресько В. В., Гудима Р. В. Тенденції та перспективи розвитку українського експорту. Бізнес Інформ. 2019. № 1. С. 73–78.
9. Грабинський І.М. Світова економіка як глобальна еколого-економічна система. Вісник Львів. Ун-ту. Серія Міжнародні відносини. 2002. Випуск 7. С. 82-90.
10. Гуткевич С. О. Міжнародний менеджмент: підручник / С. О. Гуткевич, Г. В. Дмитренко, І. Г. Оніщенко, Ю. М. Сафонов; за ред. д. е. н., проф. Гуткевич С. О. — К.: Кафедра. — С. 2015. — 535.

11. Денисюк І. Стратегія розвитку підприємства харчової промисловості / І. Денисюк. Економічний аналіз. 2013. Випуск 12. Частина 3. С. 113-115.
12. Дергоусова А.О. Щодо питання визначення сутності поняття стратегії розвитку транспортного підприємства. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. 2010. № 4 (12). С. 88-101.
13. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 26. С. 24. Ст. 1399.
14. Деякі питання митного оформлення окремих товарів, що ввозяться на митну територію України у період дії воєнного стану : Постанова КМУ № 236 від 09.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 25. С. 330. Ст. 1318.
15. Деякі питання товарів критичного імпорту: Постанова КМУ № 289 від 16.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 25. С. 449. Ст. 1357.
16. Дунська А. Р., Грушка А. О. Вплив пандемії коронавірусу на експортну діяльність підприємств молочної галузі. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: збірник тез. доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 квітня 2021 р.). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 154–155.
17. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича. 7-ме вид., перероб. і доп. Київ: Знання-прес, 2008. С. 719.
18. Європейська хартія малих підприємств від 19.06.2000.URL::http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_860(дата звернення 28.05.2023).
19. Єпіфанова І.Ю., Дзюбко М.Ю. Формування стратегії розвитку підприємства в сучасних умовах. Вісник ОНУ імені І.І.Мечнікова. 2017. Т.22, Вип. 2 (55). С. 99-103.
20. Зовнішня торгівля України 2020 / Державна служба статистики України, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/ztu_20_ue.pdf (дата звернення 28.05.2023).

21. Зовнішня торгівля України товарами у I кварталі 2022 року: експрес-випуск. Державна служба статистики України, 2022. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2022/05/3_4.pdf(дата звернення 28.05.2023).
22. Илларионов А. Экономическая свобода и благосостояние народов / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 2000. – № 4. – С. 83–101.
23. Ісаков М. П. Сучасний стан адміністративного законодавства щодо контролю у сфері реалізації права на підприємницьку діяльність в Україні. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/7/Isakov.pdf>(дата звернення 28.05.2023).
24. Іщук С. О., Полякова Ю. В., Процевят О. С. Структура та динаміка українського товарного експорту: регіональний вимір. Регіональна економіка. 2021. № 1. С. 20–28.
25. Іщук С. О., Созанський Л. Й. Структурні зміни у товарному експорті України: ризики та перспективи для національної економіки. Бізнес-аналітика в управлінні зовнішньоекономічною діяльністю : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17 березня 2020 року. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2020. С. 179–183.
26. Карасьова Н. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України. Міжнародна економічна політика. 2014. № 1. С. 129-152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2014_1_9.(дата звернення 28.05.2023).
27. Колеснікова-Стейнруд О. В., Дудка Л. Д. Рівень індексу економічної свободи в Україні і аналіз його складових / О. В. Колеснікова-Стейнруд, Л. Д. Дудка // Вісник східно-українського національного університету імені Володимира Даля. — № 15 (169). — 2011. — 302 с., С. 225–239, С. 233.
28. Кучеренко В.Р., Карпов В.А. Основи економічної кон'юнктури: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. С. 224.

29. Литвиненко Н. І. Економічна свобода та соціально-економічний розвиток [Електронний ресурс] / Н. І. Литвиненко // Економічний вісник Національного гірничого університету . – 2013. – №2. – С. 15-21.
30. Магдич А.С. Циклічна криза та динаміка транзитивної економіки країн Центральної та Східної Європи: д. канд. екон. наук: 08.00.02 / Аліса Сергіївна Магдич. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 192.
31. Максименко Д.В. Фактори конкурентоспроможності підприємства. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2014. Частина 2. С.112-117.
32. Малолітнева В. В. Зниження регуляторного навантаження на мала ті середні підприємства: Європейський досвід.URL: <http://voxukraine.org/2015/11/23/reduction-of-regulatory-burden-on-small-and-medium-enterprises-european-experience-ua/>(дата звернення 28.05.2023).
33. Маркович І. Економічна свобода та економічний розвиток: теоретико-емпіричне дослідження зв'язку [Електронний ресурс] / І. Маркович // Журнал європейської економіки. - 2014. - Т. 13, № 2. - С. 125-140.
34. Мельник М. І. Проблеми та тенденції розвитку соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу / М. І. Мельник // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. кол.: Башнянин Г. І., Апопій В. В., Вовчак О. Д. та ін.]. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – Вип. 33. – С. 198-201.
35. Мельник М. І. Теоретико-методологічні підходи дослідження бізнес-середовища / М. І. Мельник // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Структурна трансформація територіальних суспільних систем : [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2007. – Вип. 5(67). – С. 423-436.
36. Мельник О. Г., Передало Х. С., Горошко Ю. В. Оцінювання результативності управління зовнішньоекономічною діяльністю на

основі цільових показників. Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. 2021. № 2(6). С. 72–81.

37. Міщенко Д. А., Міщенко Л. О. Теоретичні основи механізму державного регулювання зовнішньо- економічної діяльності в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2021. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1965> (дата звернення 28.05.2023).
38. Офіційний сайт World Trade Statistical Review 2019 URL: <https://www.wto.org/> (дата звернення 28.05.2023).
39. Офіційний сайт Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.weforum.org>.
40. Офіційний сайт Державного агентства України з інвестицій та розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.invest.gov.ua>.
41. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
42. Переверзева А. В. Сутність ринкових досліджень та їх роль у процесі прийняття управлінських рішень. URL: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_5/40.pdf. (дата звернення 28.05.2023).
43. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2005 р. № 362: Постанова КМУ № 241 від 10.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 25. С. 385. Ст. 1324.
44. Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та квот на 2022 рік: Постанова КМУ № 1424 від 29.12.2021. Офіційний вісник України. 2021. № 4. С. 238. Ст. 217.
45. Про затвердження Тимчасового порядку ліцензування експорту деяких товарів, зазначених у додатку 5 до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1424 : Наказ Міністерства економіки України № 393-22 від 10.03.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 20. С. 41. Ст. 1072.

46. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України № 959-ХІІ від 16.04.1991. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 29. Ст. 377.
47. Про перелік товарів критичного імпорту : Постанова КМУ № 153 від 24.02.2022. Офіційний вісник України. 2022. № 29. С. 7. Ст. 1562.
48. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. Офіційний вісник України. 2015. № 46. С. 13. С. 1449.
49. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі 2017–2021 рр.): Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1017-р від 27.12.2017. Офіційний вісник України. 2018. № 11. С. 15. Ст. 398.
50. Рейтинг країн за індексом економічної свободи HeritageFoundation [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/explore.aspx?view=by-region-country-year>.
51. Рейтинг країн за індексом сприйняття корупції TransparencyInternational [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>.
52. Ромусік Я. В. Імплементация Європейської хартії малих підприємств в рамках реалізації угоди про асоціацію з ЄС / Я. Ромусік URL:<http://ua-ekonomist.com/10660-mplementacya-yevropeyskoyi-hartyi-malih-pdpriyemstv-v-ramkah-realzacyi-ugodi-pro-asocacyu-z-yes.html> (дата звернення 28.05.2023).
53. Ромусік Я.В. Особливості розвитку малого та середнього бізнесу в Україні: SWOT-аналіз. Електроннонаукове фаховидання «Ефективна економіка». Донецьк.,2015.
URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/>(дата звернення 28.05.2023).
54. Савельєв Є. В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів: Підручник для магістрів з міжнародної економіки. — Тернопіль: Економічна думка, 2000

55. Сульженко Ю. Конституційний механізм реалізації економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Сульженко // Віче . – 2011. – № 14. – С. 16-19.
56. Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 28.05.2023).
57. Хайек Ф. Дорога к рабству : пер. с англ. / Предисл. Н. Я. Петракова / Ф. Хайек. — М. : Экономика, 1992. — С. 176.
58. Хижняк Л. М. Метаморфози економічної свободи в умовах організованого ринку / Л. М. Хижняк // Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. – 2009. – Вип.23 . – С.142-146 .
59. Чухно А. Постиндустриальная экономика: теория, практика и их значение для Украины / А. Чухно // Экономика Украины. — 2001. — № 11. — С. 49–55.
60. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: монографія / В.М. Шаповал. – Д.: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – С. 357.
61. Экономический порядок и экономическая свобода [Електронний ресурс] Портал «Размут» / Режим доступу: <http://www.razmut.com.ua/index.php/kvalifikacii/15-jekonomika/300-jekonomicheskij-porjadok-i-jekonomicheskaja-svoboda>.
62. 2023 Index of economic freedom [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/visualize>
63. Berggren N. The Benefits of Economic Freedom [Електронний ресурс] / N. Berggren. – Режим доступу: http://www.freetheworld.com/papers/berggren_review.pdf.
64. Bruszt L. Making Markets and Eastern Enlargement: Diverging Convergence? [Електронний ресурс] / Laszlo Bruszt - Режим доступу: [www.eui.eu/Documents/.../making markets.pdf](http://www.eui.eu/Documents/.../making%20markets.pdf)
65. De Haan, J.How to Handle Economic Freedom: Reply to Lawson / J. De Haan, J.-E Sturm// Econ Journal Watch 3. 3, 2007, - p. 407-410.

66. Doingbusiness [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.doingbusiness.org
67. Doucouliagos C. Economic Freedom and Economic Growth: Does Specification Make a Difference? / C. Doucouliagos, A. Mehmet Ulubasoglu // European Journal of Political Economy, 2006.-p. 60-81.
68. EconomicFreedomoftheWorld. CatoInstitute [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.cato.org/economic-freedom-world>.
69. Epravda / Стан та перспективи малого й середнього бізнесу [Електронний ресурс] /Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/12/11/707562/>
70. TheInternationalPropertyRightsIndex 2022 [Электронный ресурс] /Режим доступа: <http://internationalpropertyrightsindex.org>
71. Transition Reports [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.ebrd.com.